MÜTAREKEDE İZMİR OLAYLARI

NAİL MORALI

TÜRK TARİH KURUMU

TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARINDAN
XVI. SERİ, SA. 18

NAİL MORALI

MÜTAREKEDE İZMİR OLAYLARI

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ, ANKARA
1973

İ Ç İ N D E K İ L E R

Önsöz 1

Nureddin Paşa'ya Verilen Memorandum .. 5

Harpten Evvel Londra ve İngilizler 31

Harbe Gireceğimizi Seziş 35

Harp İçinde 37

Harbin Son Günlerinde İzmir 39

Mütareke Başlarında 41

Bekirağa Bölüğünde 54

İşgal Arifesinde 57

Müdafaai Hukuk İstanbul'da 65

Arapyan Hanına Mevkufen Götürülmem .. 66

Anadolu'ya Gidişim 68

Rodos'ta 70

İzmir'e Kavuşuş 77

İstanbul'da İtilâf Devletlerinin Mümessillerine Tevdi Edilen 12 Mart 1919 Tarihli Muhtıra Tercümesi 80

ÖNSÖZ

Bu yazı dizisini kaleme almamda iki kişinin etkisi vardır. Birinde Türk Tarih Kurumu başkanı sayın Profesör Şevket Aziz Kansu'nun iltifat ve teşvikleri, diğerinde de küçük kardeşim eski bankacı, şair Rıfat Ahmed'in gayret ve isteğidir.

Sayın Profesör 1970 sonbaharında İsviçre'de Bern Büyükelçiliğimiz arşivinde Birinci Büyük Harp'ten evvel Lozan'da kurulan "Lozan Türk Yurdu" nun zabıt defterini görmesi üzerine, kurucu ve yöneticiler arasında benim ismim de gözüne ilişmiş. Profesör Kansu, kayınbiraderim Büyükelçi Cemil Vafi'ye Lozan Türk Yurdu kurucularından hayatta olanları tanımak ve bu dernek hakkında malumat almak istediğini söylemiş. Büyükelçi Cemil Vafi bu isteği bana intikal ettirince Sayın Profesörü Ankara'da bulup emirlerine hizmet arzettim. Bu buluşmada, doğduğum İzmir'in Birinci Büyük Harp sonundaki

serüveni, İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyetindeki çalışmalarımız da söz konusu edildi.

Hatıralarıma alâka gösteren sayın Profesör, Tarih Kurumu'nda teype konuşmamı istediler. Ben emirlerini yazmak suretiyle yerine getirmeme müsaadelerini rica ettim. Yukarıda teşvik dediğim nokta, bu buluşmada yer almıştır.

Rıfat Moralı'nın isteği ise İzmir'in savunma ve felâketine dair çıkmış yazı ve eserlerde tesadüf edilen yanlış ve hatta bazı haksız sözleri cevaplandırmak hususunda bir harekete lüzum göstermesidir.

Kardeşim Rıfat'ın üzerinde durduğu noktalar etrafında yaptığım küçük bir araştırmada bu nevi yazılara Armstrong isminde bir İngilizin 1927'de *Türkiye Nasıl Doğdu* kitabının müessir olduğunu öğrenmeme, müşterek dostumuz kıymetli yazar Samih Tiryakioğlu'nun delâletiyle vaki buluşmalarımızda Sayın Cemal Kutay bana lütfedip açıkladı.

Sırası gelince kardeşim Rıfat'ın hassasiyetine sebebiyet veren bu yazı ve vakıalara temas edeceğim.

Bu yazılarım hiç bir polemiğe meydan vermemek niyet ve temennisi ile ele alındı.

Filhakika şimdiye kadar ne ben, ne de ağabeyim Halit Moralı, İzmir için çalışmalarımız hakkında bir şey yazmadık. Yalnız İzmir'imizin istirdadından sonra Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'dan aldığımız bir mektuba verdiğimiz cevapta ağabeyimle kurucularından olduğumuz "İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti" nin tarihçesini – isteği üzerine – toplayıp bir *memorandum* şeklinde yazmıştık. Başbakanlıktan ayrıldıktan sonra sayın Celâl Bayar yazacağı bir tarihî hatıra kitabı için benden İzmir serüvenine dair döküman istedi. Kendilerine Nurettin Paşa'ya gönderdiğimiz mektubun (memorandum) bir suretini verdim. Sayın Celâl Bayar *Ben de Yazdım* kitabında böyle bir mektuba temas etmektedir.

Sözü geçen memorandum'u aşağıdaki bölümde aynen nakledeceğim.

Not:

Bu anılarım baskıya verilirken, kardeşim Rıfat'dan aldığım bilgiye göre Armstrong'un merhum Ömer Rıza'nın tercüme ettiği kitabında Bronzetti'nin Sayın Kutay'dan menkul ifade şeklinde bir bahis bulunmadığını öğrendim. Şu halde geniş kitaplığında Kutay'ın başka bir eserle *Türkiye Nasıl Doğdu*'yu karıştırdıklarını kabul etmek lâzım gelir.

NUREDDİN PAŞA'YA VERİLEN MEMORANDUM

Birinci Ordu Kumandanı Ferik Nurettin Paşa Hazretlerine

Arzı tazimatkâranemizdir.

12-3-39 tarihli emirnamei samileri cevabıdır :

Türk milletinin son ve büyük ihtilâli tarihi mevzuubahis olduğu bir anda bunun mukaddemesini teşkil eden hadisat ve vekayii ve esbap ve avamilini tespit için biz iki biradere de müteveccih hitab-ı iltifatkâraneyi derin bir hiss-i şükranla karşılıyoruz.

Vaktin darlığına ve mevcut vesaiki muhtevi dosyaların bulunduğu mahallerden ihraç ve celbi için yaptığımız mesaiden, bugüne kadar müsmir bir netice hasıl olamamasına binaen, emirlerinizi ifada geciktik. Bilhassa, affımızı rica ederiz.

Mütarekei Umumiye'den sonra başlayan yeni tarihimizin pek mühim bir mukaddemesini teşkil edecek olan tafsilâtı, bir müddet sonraya bırakarak şimdilik bazı nukatı bilhassa tahattur edebildiklerimizi arz ile iktifa edeceğiz.

"Müdafayı Hukuku Osmaniye Cemiyeti" Harbi Umumî mütarekesinden sonra Türk İstiklâlini istihdaf ile teşekkül eden cemiyyat ve heyyatın "ilk"i dir. Mütareke aktinin yedinci günü gayri resmî olarak İzmir'de biz iki birader ile Menemenlizade Muvaffak, mütekaidini askeriyeden Binbaşı Hüseyin Lütfü, İtibarı-Millî Bankası Müdiri Sanisi Naci, mütekaidini askeriyeden Abdurrahman Sami Beyler tarafından ilk esas kurulmuş ve o sırada esbak maliye müfettişlerinden Arif, Dr. Hacı Hasanzade Ethem, mektubî-i esbak Hasan Vasfi* Beyler de bize iltihak eylemişti. Cemiyeti ihya fikrini, Mondros Mütarekesi'nin ve bunun istinat ettiği Wilson prensiplerinin zımnında,

* Emekli Büyükelçi.

Türk'e mühim ve katî bir suikast mündemiç olduğunu anlatan Düveli İtilâfiye sefaini harbiyesinin Türk limanlarında ilk göründükleri günlerin meydana getirdiği hadisat ilham eylemişti. İngiliz Kumandanı Dikson'un İzmir'e ayak bastığı anda başlayan sürekli Rum coşkunluklariyle bilumum gayri Müslim matbuatın lisanı ve buna inzimam eden Ermenilerin sessiz ve fakat çok ciddî mesaisi ve Midilli'deki faaliyeti İzmir'e nakleyleyen İngiliz teşkilât-ı mahsusası mensuplarının etvarı ve harekâtı vatan mefhumunu anlayan her vatan çocuğunda semamızı kara bulutların kapladığı his ve kanaatini hâsıl etmişti. Derhal ve resmen teşekkülümüze Hürriyet ve İtilâf taraftarlarının bizden kuşkulanmaları ve bunun Fransızlarla İngilizlere sirayet etmesi mani oldu. Çünkü cemiyeti, İttihat ve Terekki yavrusu telâkkisi vardı. Bir de bolşevik teşkilâtı mukaddimesidir diyorlardı. Bu şerait muvacehesinde ve herçi bâdâbâd resmen teşekkül kararımızı, vekâleten uhdei samilerinde bulunan vilâyetten ayrılmanız keyfiyeti tekrar imhale uğrattı. Bundan pek az sonra nizamname-i esasi

de müessis olarak esamisi muharrer zevatı bilâhara Rumlar tarafından kasten ihrak edilen Ayayorgi caddesindeki yazıhanemize davet ettik ve malumu samileri olduğu veçhile uzun tetkiklerden sonra evvelâ bilâkaydüşart müdafaai vatanı temin edecek olan bir cemiyet teşkili tasavvurumuz alâkalı zevattan Tokadîzade Şekip ve Sahlepcizade Hacı Midhat Beylerin ısrarı üzerine ilmî sahaya münkalip oldu... Siyasî mahiyette çalışmayı zamanına ve ona göre müttehit ve çok mütecanis ve fedakâr arkadaşlarla anlaşmaya bırakarak heyeti idaremizi intihap ettik. Beyannamemizi hükümete takdim ve ilmühaberini almak Tahsin Beyefendinin valilikleri zamanında mümkün oldu. Resmen teşekkül tarihimizden itibaren de evvelâ yakılan yazıhanemizde, badehu Birincikordon'da ticarethane ittihaz eylediğimiz dairede mesaimize devam ettik.

Tahsin beyefendinin pek az süren valiliklerini takip eden Etem Beyin vilâyeti zamanında başlayan müşkilât, asaleten vali ve kumandanlığımızı yed-i vatanperveranelerine aldığınız güne kadar devam etti. Bilhassa o sıralarda Dr.

Ethem Beyefendinin delâletleriyle, Teceddüt Fırkası İzmir heyeti merkeziyesiyle başlayarak İttihat ve Terekki-Teceddüt fırkalarının bize bilâkaydüşart müzahir olacakları vadiyle neticelenen müzakeratın şuyuu vali ve etrafını fena halde aleyhimize çevirmişti. Efendimiz tekrar işe başladıktan pek az bir müddet sonra geniş bir nefes aldık. Istanbul'a murahhas olarak gönderdiğimiz birader Nail Beyin Avrupa'yı Türk'ün hukukunu tanımaya davet eden muhtıralarımızın telsizle Sulh konferansına iblağını temin etmesi, Düveli İtilâfiye heyet ve ümerasıyle mütemadî temasları en son olarak Garbî Anadolu Türk ahalisi namına gönderebileceğimiz bir heyetin Sulh Konferansına hususî bir harp sefinesiyle naklini ve konferans mahalline gidebilmelerini temin eylemesi, bizi müteakip Istanbul'da teşekkül eden Millî Kongre heyetiyle ve Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî, bilâhara beraber çalışmak üzere İzmir'e davet ettiğimiz Roma mümessili sabıkı Cami Beyefendilerle devam eden müşterek mesaisi neticesi olarak kendisinden aldığımız raporlar ve İzmir'de merkez-i

umumînin giriştiği ve gördüğü işler İzmir'de faaliyete germi vermemizi intaç etmişti. Bunun üzerine Anadolu'nun her tarafından gelen lâyuat telgrafların bize verdiği salâhiyetle ihzar ettiğimiz muhtıraları[2] Düveli İtilafiye mümessillerine tevdi vazifesiyle Sükkerîzade Tevfik Paşa, Mevlevî Şeyhi Nuri Efendi merhum, birader Nail Bey ve Naci Bey ile Hürriyet İtilâf taraftarlarına karşı Cemiyetimizin masuniyetini temin fikriyle, manken olarak mumaileyhimin beraberlerine verilen Müsavatçı Sadık Beyden mürekkep[3] olarak teşkil edilen ve Istanbul'a gönderilen heyete, Avrupa'ya Garbî Anadolu ahalisini temsilen izam edilecek heyeti murahhasamızın teşkili etrafındaki tetkikat da havale olunmuş ve diğer taraftan İzmir'de mevcut bilumum fırkalar, cemiyyat ve saire murahhas-

[2] Fransızca metin olarak tebliğ edilen mezkûr muhtıra Smyrne Turque risalemizin II'nci sayfasındadır.

[3] Lâzım gelen evsaftan hiç birisini haiz olmadığı halde mahza kendi reklâmını yapmak için Avrupa Heyeti Murahhasamıza dahil olmak isteyen ve bittabi bu arzusuna muhalefetimizden münfail olan Şeyh Nuri Efendi merhum gerek bu sırada, gerek Vali İzzet Bey zamanında tezvirat ile memleket için pek çok faydalar beklediğimiz bu heyet meselesini akamete uğratmış ve memleketine azîm fenalık yapmıştır.

larından mürekkep ve Heyeti İstişare namıyle bir heyet meydana getirilmişti. Malumu samileri olacağı veçhile asıl faaliyet bundan sonra başlar :

İngilizlerin, Yunanlıları tavsit ederek kurmak istedikleri tuzağın Türkiye halkına olacağı kadar, Yunanistan'a ve bilhassa Türkiye Rumlarına da pek pahalıya oturacağını büyük ve millî bir müetmer lisanından anlatmak zamanı gelmişti. Bu vazifeyi sizin büyük himmet ve azminizin İzmir'de topladığı "Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti" nin meşhur 19 mart 335 Garbî Anadolu Kongresi ifa etti. Türk'ün tarihinde ilk defa vuku bulan hadisattan birisi de, bu kongreyi teşkil eden murahhasların haiz oldukları mevki idi. Garbî Anadolu'nun hemen bilumum müftülerini, belediye rüesasını, her kazanın iki, livanın dört müntehap sahibi kelâmını bir araya toplamak hakikaten pek mühimdi[4]. El'an burada kollarını

[4] Kongreyi teşkil eden zevatın esamisini elde etmek imkânı hasıl olamamıştır. Aydın, Denizli, Menteşe, Saruhan, Karesi livaları ile İzmir vilâyetinden talep buyrulur, temin edilirse çok iyi olur (Büyük Kongreye katılanların grup fotoğrafı kitapta yer almıştır).

sallayarak birer kahraman geçinen bazı vatansızların muhalif hareketlerine rağmen, başta siz olduğunuz halde tertip edilen program dairesinde, Kongre, mesaisini hitama erdirdi. Kongre heyeti umumiyesinin Düveli İtilâfiye'ye hitaben tertip ve tebliğ ettiği muhtıradan da[5] anlaşılacağı üzere, memleket tehlikeyi görmüş ve nasıl karşılayacağını tayin eylemişti. Bu muhtırada zikredilen hususat, bilâhara ve kâmilen birer hakikat olarak tecelli etti.

Kongre, Garbî Anadolu'nun bilumum müftü ve belediye reislerini ahali ile Merkezi Umumî arasında vasıtai tebliğ ve tebellüğ olarak muhabir tanıdıktan ve teşkilâtı bu esasa iptina ettirdikten sonra, merkezi umumî azasını muhaliflerin yaygaralarına nihayet vermek ve cemiyetin mesaii âtiyesini akamete uğratmamak emeliyle ve hatırımızda kaldığına göre Belediye Reisi Hacı Hasan Paşa dahil olduğu halde Hacı Ali Paşa zade Refik, Kapanîzade Tahir, Tokadîzade Şekip, Abdurrahman Sami, Alem-

[5] Fransızca olarak tebliğ edilen mezkûr muhtıra leffen takdim ettiğimiz Smyrne Turque ünvanlı risalemizin 12'nci sayfasındadır (tercümesi ilişiktir).

darzade Ethem, İbnihazım Ferid, Cemâl Şahingeri, Dr. Ethem, Hacı Midhat, Şeyh Nurettin, Cami, Mektubî-i esbak Ahmet, Moralı-zade Halit ve Nail Beylerden teşkil eyledi ve içtimaat-ı umumiyesi haricinde tasavvur ettiği veçhile memlekete vaki olacak tecavüze silâhla mukabele tohumunu atarak dağıldı.

Kapanîzade Tahir Bey çiftliğinde meşgul olduğundan istifa etti. Yerine mükemmillerden Osmanzade Rüştü Bey merhum alındı.

Heyetimizi teşkil eden zevat içinde "Yahu... Bu Avrupalıların kuvvet ve kudretine nasıl karşı koyacağız? Bunlara nasıl meram ve dert anlatacağız? Bizi buraya intihap ettiler amma cemiyet ve memlekete yine fayda veremeyeceğiz. Zaten bu mülk ve milletten hayır yok..." diyen beyinsiz veyahut vatansızlar bulunduğu gibi, doğrudan doğruya cemiyeti yıkmak istiyenler de vardı.

Bir emrivaki ile cemiyete Cami Beyi kâtibi-umumî, Halit Beyi veznedar yaptık. Bu hal hakkı sükût olarak Meclisi-idareye ithal edilmişleri iğzap etti. Hacı Hasan Paşa, Refik Bey, Hacı Mithat Bey, Ahmet Bey, İbnihazım Ferit

Bey ve Şeyh Nuri Efendi devamlarını kestiler. Bu sırada sizi de kaybetmiş bulunuyorduk.

İzzet Bey Vali geldi ve en müşkül vaziyet tahaddüs etti. İzzet; Sulh Konferansına gönderilmesi Kongre kararına iktiran eden Garbî Anadolu ahali heyeti murahhasasından başlayarak her teşebbüsümüzün önüne geçmeye başladı. Maksadı cemiyeti ilga idi. Cemiyeti "Siz taklib-i hükümet için çalışır bir müessesesiniz. Memleket hukukunu müdafaa elinizde bir kalkandır." "İttihatçılık ve Bolşeviklikle müttehemsiniz" diyordu. Bu son cümle İngilizleri ve Fransızları tahrik ederek bizi dağıtmak tasavvurunun mahsulü idi. Bir taraftan kendisini ilmî sahada çalıştığımıza iknaa gayret ederken, diğer taraftan İngiliz Teşkilâtı Mahsusasına mensup adamlarla veya o teşkilâtta tanıdığı olanlarla "Biz muzır değiliz" kanaatini İngilizlere ilka etmeye uğraşıyorduk. Fransızlar nezdinde cemiyeti ve mesaisini kurtarmaya Monsieur Elzear ve Fernan Guiffray ile Madam Fernand'ın ve Fransız mehafili askeriyesiyle temasa memur ettiğimiz Hututu Hadidiye Askerî Komiser muavini sabıkı Rıfkı Beyin çok

himmetleri sebkat etmişti. Dağılmamızı temin edecek her türlü gayretleri sarfettiğimiz bu sıralarda Istanbul'da faaliyete geçmesi kararlaştırılmış olan Kâtibi Umumî Cami Bey, Halit Beyi tevkil ile İzmir'den hareket etmiş bulunuyordu.

Konferanslara, beynelmilel teşekküllere, hükümata; mıhtıralar, risaleler göndermek, Avrupa'daki Türk dostu zevatı Davayı Millîmize müzaharete davet eylemek, dahilde mütemadî propagandalara ehemmiyet vermekle geçen bu mesai, İzmir işgaline kadar devam etti.

İzmir işgalinin birinci ayı zarfında Istanbul'a nakli faaliyet ve cemiyetin merkezi umumî heyetini yeniden teşkil lâzım geldi ve Alaşehir'de inikada davet olunan "Reddi İlhak" Kongresi Merkezi Umumimizin Istanbul'a naklini kabul etti ve Meclisi İdare Heyeti on beşten beşe tenzil ile Heyeti Cedideyi Halide Edip Hanımfendi, Cami, Halit, Aydınlı Nazmi ve Ragıp Nurettin Beylerden teşkil ile kâtibi umumilikte Cami, veznedarlıkta Halit Beyleri ipka eyledi.

Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti'nin vatanın istihlâsına matuf çok mühim hidemat ve mesaisi Istanbul'da Heyeti Cedide'nin faaliyete geçmesiyle başlar. Reddi İlhak'la kaynaşan bu müessese mütarekeden sonra, Istanbul'da mevcudiyetini ehemmiyetle ihsas eden bir devrei faaliyet yaşamıştır. Cemiyet en büyük ehemmiyeti, harice ve harici temsilen Türkiye'de bulunanlara "Türk Milletinin de her millet gibi yaşamağa müstehak bir millet olduğu" nu ve Türk'ü yaşamak hakkından mahrum etmenin beşeriyete bir şeyn teşkil edeceğini anlatmayı, dahilde ise kuvvei maneviye takviyesi vücubunu takdir etmiş, Propaganda ve Neşriyat Şubesi bu vadide pek çok hidemat ifa eylemişti.

Propaganda, Neşriyat Şubelerinde olduğu gibi Karakol teşkilâtında silâh kaçakçılığı şubesi için de Anadolu-Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Istanbul Heyeti Merkeziyesiyle hâsıl olan itilâf üzerine, bütün bu şuabatı dairei mesaisine alan Merkezi Umuminin muvazzaf ve gayri muvazzaf kırkı (40)'ı tecavüz eden emektarının çok fedakârane ve geceli gündüzlü çalışmaları neticesi olarak 54.758 muhtelif harp

tüfeği mekanizmasını, 15.000 harp tüfeği, 164 makineli tüfek, 2.000 sandık cephane, 3 top kaması, 20.000 kişilik teçhizat, 300 kilometrelik telgraf ve telefon teli, 80 telefon muhabere makinesi, bir miktar da dürbün ve alât-ı rasadiye ve daha birçok mevaddı harbiye Türk mühimmat ve teçhizat depolarından kaçırılmış ve bunları nezaret ve muhafazalarında tutan Mütelefîn nöbetçilerine hiç bir şey duyurulmadığı şöyle dursun, kendilerinin muhafaza ve nezaretleri altında Anadolu'nun dahilî merakizi askeriyesine sevk olunan eşya meyanında mühim bir kısım eslehanın şimendiferle sevkine muvaffak olunmuştur. Millî cephelerin bu suretle takviyesiyle istihsal edilen netayicin ehemmiyeti, meselâ bidayeten dört mitralyözle müdafaa olunan 138 kilometrelik Akhisar cephesinin az zaman sonra 42 miteralyözle düşman hücumlarına mukabele edebilmesiyle izah olunabilir. Cemiyet; kendi tarzını takip eden başka teşkilâtın, Istanbul'da yokluğundan mütevellit boşlukları böyle her vadide doldurmakla memlekete azamî hidemat ifasına muvaffak olmuştur.

Cemiyetin İstihbarat Bürosu, Anzavurcular, Nigehbancıları ve mümasilinin Millî Cereyanı boğmak için mütekaidînden Hüseyin Remzi Paşa ve sairenin riyasetlerinde teşkil eyledikleri (İttihadı Ahmedî) cemiyeti fesadiyesinin Istanbul ve Anadolu'daki tertibatını elde etmesi, muhtelif yerlerde cemeyledikleri esliha ve sairenin musaderesini, taşra rüesasından en mühimlerinin tevkifini temin eylemesi şayanı zikirdir. Bundan başka cemiyet, Millî Mücadele ile meşgul olurken Istanbul'da müracaat eden yardıma muhtaç birçok Garbî Anadolu yetim, muhacir ve işsizlerin imdadına koşmuştur.

Tanıdığı dost Avrupalılar arasında Cemiyet, ilk ecnebi dostlarından sabık Fransız Şark İstihbarat Müdürü Umumisi ve Tan (Temps) gazetesinin meşhur muhabiri siyasisi Kumandan Roland'ı büyük bir hürmetle yad etmeyi kendine vazife bilir. Kumandan Roland bilhassa Mareşal Franchet Désperey'in Türk aleyhtarlığından, Türk dostluğuna geçmesinde çok mühim bir amil olmuştur. "O Franchet Désperey ki mütarekenin ılk günlerinde beyaz bir ata binerek Fatih tavrı ile Beyoğlu'na doğru gösteri

yürüyüşü yapmış ve Türklere kan ağlatmıştı. Süleyman Nazif, Maltya'ya sürülmesine sebep olan "Kara Gün" yazısını bu elemli gün için neşretmişti".

İngiltere hükümeti; Biga ve Şile havalisine Fransa ile müştereken ihraç edilecek birkaç fırkalık askerin, Garbî Anadolu'yu işgal etmiş bulunan Yunan kıtaatıyle müştereken yapacağı bir çevirme hareketiyle, Kuvayı Milliyenin imhasını istihdaf eden bir proje ihzar etmiş ve Fransa'yı buna iknaa yaklaşmıştı... Şark meselesinin halli vesilesiyle o zaman Polonya'da içtimaa davet edilen iki taraf ricali siyasiye ve askeriyesi arasında, fikri alınmak üzere Mareşal Franchet Désperey de bulunuyordu. Mareşalin Istanbul'u terk edeceği anda Balıkesir'de bir kongre akdine lüzum gördük. Kongre ruznamesini; İngilizlerin, Kuvayı Milliyenin bolşevik teşkilâtı ve İttihat ve terekki rüesasının tekrar mevkii iktidara getirilmeleri için vücut bulmuş bir tertip olduğuna dair Fransızlar nezdinde ve Türkiye Hıristiyanlarını katliam için çalışan bir teşkilât olduğuna dair Amerikalılar ve bilumum Hıristiyan âleminde

yaptıkları propagandaları çürütmek maddesi teşkil ediyordu. Vaktinde Polonya konferansından haberdar olan cemiyet azamî faaliyetini sarf ederek Mareşalin konferansa hareketi sırasında, Kumandan Roland'ın Mareşal namına Balıkesir'e azimet ve kongre müzakerat ve mukarreratını takip eylemesini temin eylemişti. Patriyot Hilmi Beyin refakatiyle Balıkesir'e giden Kumandan Roland oradan çok iyi tahassüsat ile avdet ederek bizim için pek çok ehemmiyeti haiz ve o zaman nazarı dikkate alınınca bizim için pek hayatî olan raporunu süratle Mareşale yetiştirmişti. Bu raporun yaptığı tesir sayesindedir ki Mareşal Franchet Désperey konferansta "Türk Kuvayı Milliyesinin şiddetle lehinde söz söylemiş" ve "Türkler hakkında söylenen sözlerin yalandan ibaret olduğu binnetice tahakkuk etmiştir. Bu adamlar Yunanlılardan gördükleri mezalime karşı naçar silâha sarılarak istiklâl istemek ve Yunan ordusunun ilerlemesine mani olmak üzere dağlara çekilmişlerdir. Hakkı hayat isteyen Türklere mehdi hürriyet ve medeniyet olan Fransa'nın yapacağı yegâne şey yardım olabilir" tarzında

beyanatı konferansın dağılmasını ve yeni bir İngiliz suikastinin husul bulamamasını intaç eylemişti.

Bundan başka işgal menatıkında düşmanın icra ettiği mezalimin gittikçe şiddetlenmesine karşı cemiyetin yaptığı teşebbüsat neticesinde Amiral Bristol'ün riyasetinde gönderilen Müttefikîn Tahkiki Fecayi Heyetine, Hamdullah Suphi Beyin cemiyet namına terfikine ve İzmir'de alınan tertibat ile heyetin Türkler lehinde pek müsait bir rapor tanzim etmesine imkân temin edilmiştir.

Cemiyet siyasî gayesinde yürürken pek çok muavenetlerini gördüğü merhum Reşat Hikmet Beyi, Ahmet Rüstem, Dr. Nihat Reşat, Dr. Adnan, Menemenlizade Muvaffak, Maden Mühendisi Ali Nadir, Reşit Saffet, Reşit Sadi, Harun Alice, Posta Telgraf Heyeti Teftişiye Reisi Nusret, Dr. Rıza Nur Beylerle Dr. Esat Paşa'yı, İngiltere Kembriç Darülfununu muallimlerinden İzmirli Ali Rıza Beyi, Mütercimimiz İzzet Beyi, Hamdullah Suphi, Galip Kemâlî ve Mısırlı Hilmi Beylerle Reji Müfettişi Nihat Beyi, Demiryolları Askerî Komiser Muavini Rıfkı Bey

ve refikaları hanımfendiyi, Konya Valii Esbakı Hüsnü, Refik İsmail, Kimyager Hamit Nafiz, Matbuat Müdür Umumisi Haydar, Mülkiye Müfettişi Nedim Beyleri ve bilhassa Cemiyetin birkaç defa lağvına, azasının tevkifine teşebbüs eden Damad Ferit hükümetinin bu tasavvurunda önüne geçen ve daima bize yardım eden ve bizimle ciddî surette anlaşan ve çalışan İsmail Sıtkı Beyi, İzmir Rüsumat Başmüdürü Agâh, Dr. Ali Agâh Beyleri, Sükkerîzade Tevfik Paşayı, Aydınlı Kâzım Nuri Beyi, Kumandan Roland, Monsieur Elzear ve Fernand Guiffray, Madam Fernand Guiffray'i, Dr. Maklahellan, Dr. Bornet'i, Gad Fıranko Bey ve daha birçok zevat ve beyleri hürmetle yad eyler.

Levazımı harbiye kaçakcılığının başında bin türlü mehalike göz yumarak ve azîm mesuliyetleri deruhte ve iktiham ederek çalışan Anadolu - Rumeli Müdafaai Hukuk Cemiyeti Istanbul heyeti merkeziye azasından Boğazlar Muhafızı Galatalı Miralay Şevket, Onuncu Kafkas Fırkası Kumandanı Kemalettin Sami, Sevkiyat Müdürü Sabıkı Ali Rıza, Harbiye Dairesi İkinci Şube Müdürü Naim Cevat

Beyleri, Maçka Silâhhanesi Müdürü Behaettin Beyle rüfekası, Otuzuncu Alay Kumandan Muavini Binbaşı Hüsnü ve Rüfekası, Yüzbaşı Halit, Mülazım Nazım Beyleri, Saraçhane Müdürü Halit Beyle rüfekası Behaettin, Süleyman, Ali Rıza, Avni, Hakî Beyler ve Süleyman Ustayı, Sevkiyat Müdürü Binbaşı İsmail Hakkı ve rüfekası İsmail Hakkı, Arif, Mehmet Ali, fırka 10 yaverini, Bandırma Merkez Kumandanı Kaymakam Recep Beyleri ve On ikinci Kolordu sevkıyat memuru olup Istanbul'un Büyük Millet Meclisi'ne tarihi iltihakına kadar mesaisine halel vermeyen Erkânı harp denmekle maruf Mülazım Ahmet Ağa'yı, Kuriye Fahri, idare memurumuz Nuri Beyleri, Tulcalı Süleyman Beyle Ahmet Halim Beyi, Üsküdar Jandarma Kumandanı Remzi Bey ve rüfekasından İzzet, diğer İzzet, Salih Beylerle maiyetlerini, Dayı Mes'ut ve Şükrü Beylerle merhum Yahya Kaptan'ın teşkil ve halefi Arslan Kaptan tarafından mevcudiyeti idame olunan pek fedakâr Alemdağı müfrezesini ve bu mesaide alâkası olan zevatı saireyi, Otuzuncu Alaydan Musa çavuşla üç refiki, sevkıyattan nefer Hocaoğlu

Ahmet ve bilhassa mühimmat ve eslehanın Istanbul'dan Bandırma'ya defaatle sevk ve isaline muvaffak olduktan sonra İngilizlerce tevkif ve bir ay en müellim işkencelere maruz kılınan Kıdemli Küçük Zabit Hakkı Çavuş'u, Yörük vapurunun hiç bir şeyden yılmayan İkinci Süvarisi Sait Bey Kaptan, Anbarcı Mustafa Baba'yı ve rüfekasını ve tabiî bu işlerin heyeti umumiyesini tedvir eden Cemiyet Merkezi Umumî azasını ve maiyyetlerini ve bilhassa kaçakçılık kısmında sevk şubesini idare eden San'alı yüzbaşı Mehmet Ali Beyi hürmetle yad eyleriz.

Cemiyeti İlmiye'nin teşekkül ve faaliyeti; Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti'nin azası pek meşgul olduğu bir devreye tesadüf eylediğinden maalesef bu bapta beyanı fikr edecek kadar sahibi malumat değiliz. Malumu samileri olduğu veçhile bu bapta salâhiyettar zevat Salâhettin Bey ve Yusuf Rıza Efendi hazretleridir.

İstihlâsı Vatan Cemiyeti : Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti'nin makasıdını takip etmek üzere Manisa'da doğmuştur. 15 Mart

335 Garbî Anadolu Kongresinden sonra hemen hemen Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetine kalbolundu idi. Tahattur edildiğine nazaran müessisleri Karaosmanzade Kâni, Nuri, Suriye Mektubîi esbakı Nuri, Davavekili Abidin, Eczacı Rıza Bey ve zevatı saire idi.

Reddi İlhak Heyeti : Mart 335 bidayetlerinde tensip ve teşviki samileriyle, esası Halit ve Nail Beylerle, Süvari Kolordusu Levazım Reisi Kaymakam Faik, Lâhik Dersim Ahziasker Reisi Binbaşı Zekâi, Karahisar Mebusu Hulûsi, Aydın Mebusu Sabıkı Cami, Esbak İzmir Mevki Kumandanı Kaymakam merhum Mehmet Arif Beylerle Moralızadeler yazıhanesinde esası kurulan ve badehu görülen lüzum üzerine Reşidaki Mehmet Beyin yazıhanesinde Mehmet Beyin de iştirakiyle müzakeratına devam edilen "Müdafaai Vatan Komitesinden, Yunan işgalinden 24 saat evvel, Reddi İlhak'a tahvili ünvan eden teşkilâttır. Reddi İlhak Heyeti, Yunan işgalinin arifesinde İzmir'in muhtelif yerlerinde vuku bulan müteaddit içtimalardan sonra erkân ve mütehayyizandan birçoklarının evlerine çekildikleri bir anda ve şim-

diki Adliye dairesinde Saruhan Mebusu Mustafa Necati Bey tarafından yapılan teklif üzerine azası ve heyeti idaresi Müdafaai Hukuk Osmaniye Cemiyetinin tensip edeceği zevattan mürekkep olmak üzere Moralızade Halit Bey reis, Rağıp Nurettin Bey kâtibi umumî ilân edilmiş ve o anda resmen teşekkül ve şehrin merkezinde olmasına binaen Türk Ocağını merkez ittihaz ederek vazifesine başlamıştı. Reddi İlhak Heyeti namına riyaset tarafından kaleme alınıp Türk vatanının her tarafına telgrafla tamim olunan ve sureti şimdilik elde edilemeyen meşhur beyanname ile, ferdası günü Yunan ordularının İzmir'e gireceği ve İzmir'den başlayarak dahile doğru tevessü edeceği anlaşılan Yunan işgalini durdurmak için vatan ordusu teşkili vücubunu ilân eylemiş, diğer taraftan şehirde işgal anına kadar devam eden gece ve sabah nümayişleri tertip olunmuştu.

Reddi İlhak Heyeti İzmir'de devam eden 16, 17 saatlik faaliyeti esnasında evvela işgali vakii aktedilecek sürekli ve büyük mitinglerle şiddetle protestoyu, şehirde hiç bir vaka tahaddüs etmemesini, Yunanlılara karşı koymak

hususunun ancak dahilde ve sefaini harbiye top menzili haricinde yapılmasını, dahilde müsellâh teşkilât başladığından arzu eden fedakârânın berayı iltihak derhal dahile hareketlerini, şehirde mevcut mühimmat ve levazımı harbiyeden kaçırılması mümkün olanlarının kaçırılmasını, hapishanenin sabaha karşı tahliyesini derpiş ederek lâzım gelen tedabiri almış ve kurye olarak merhum Mansurizade Emin Beyi talimatı mahsusa ile Istanbul'da bulunan vatanperveran ve bilhassa zati samileriyle Rauf Bey ve rüfekasına, Millî Kongre, Hilâli Ahmer heyetiyle temas ederek vaziyeti izaha göndermişti.

İzmir işgali müelliminden sonra Istanbul'a nakli faaliyet eden heyetin Reddi İlhak ünvanı altında idamei faaliyeti mümkün olamayacağından bu ünvanın dahilde çalışmasıyle iktifa edilmiş ve Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti namı altında Istanbul'da, yapılması mümkün olan bâlâda maruz hidamatı ifa eylemiştir.

Müdafaai Hukuku Osmaniyc Cemiyeti'nin işgalden evvel ve sonraki mesaisine ait mufassal

tarihçe dosyaların celp ve ceminden sonra yazılabilecektir. Cemiyetin faaliyeti 16 mart 336 tarihine kadar bilâfasıla devam etmiş ve Istanbul işgalini müteakip azası Anadolu'ya mecburî firar olduğundan Ankara'da Millî Hükümetin teşekkülüyle cemiyet halindeki mesaisine nihayet vermiş ve bu teşkilât da diğer teşkilât ve heyet gibi binnetice hükümete münkalip olmuştur.

İmzalar

MORALIZADE Halit MORALİZADE Nail

Bu memorandumda "İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyeti" nin kuruluşu ve çalışmaları ve İzmir'in meşum düşman işgalinden sonra Istanbul'a nakledilen faaliyeti izah edilmiştir. 16 mart 1336'da Istanbul'un İngilizler tarafından esaslı işgali üzerine tatili faaliyet eden cemiyetin Istanbul'da geçirdiği safhalara sırası geldikçe ilişilecektir.

Şimdiye kadar elime geçen – bunları küçük kardeşim Rıfat toplamıştır – neşriyat arasında, benim ve öyle zannediyorum ki ağabeyim Halit'in kanaatimizce, İzmir Müdafaai Hukuku

Osmaniye Cemiyeti tarihçesi ve bizler hakkında hakikate yakın, hüsnüniyetle ve tarafsızlıkla yazılmış olanlar arasında 1970'de yayımlanan Sayın Nurdoğan Tacalan'ın *Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken* kitabını zikretmekten zevk duyuyorum. *1899 - 1952 Türkiye'de Siyasî Partiler* kitabında Sayın Profesör Tarık Zafer Tunaya'nın hakkımızdaki lütufkâr yazılarına da şükran borcumuzu unutmayız.

Yukarıda naklettiğim Memorandum'u ağabeyim Halit ile benden isteyen Nurettin Paşa, mektubunda, mütarekede, yaklaşan düşman saldırma çabaları karşısında savunma gayretlerini hatırlayarak "Kurduğumuz Cemiyet" diye bahsetmektedir. Paşa'ya verdiğimiz cevapta – eski tabiri – üslubu hakîmane ile bu kuruluşun Nurettin Paşa'nın valiliğinde değil, Tahsin Özer'in zamanında müyesser olduğuna işaret etmekten kendimizi alamadık. Bununla beraber Nurettin Paşa'nın gayret ve müzaheretinden memorandumda şükran ile bahsedilmektedir. Nurettin Paşa ile münasebetimiz üzerinde cemiyetin Istanbul'daki devresinde de durulacaktır.

HARPTEN EVVEL LONDRA VE İNGİLİZLER

Birinci Büyük Harp başladığı zaman ben Londra'da tahsilde idim. Londra'da bizi ilgilendiren birkaç husus hakkındaki hatıralarımı yazmak istiyorum.

İngiltere'nin harbe girmesi kararı beklenirken Londra'da Trafalgar Square civarında toplanmış yüzbinlerce insan arasında ben de vardım. Akşam, geç vakitlerde 10 Downing Street istikametinden bize doğru güçlükle seyreden bir limozin otomobil göründü. Otomobile yandan üstünden sarılmış reportörler laf almağa çalışıyorlardı. Biraz sonra 40 - 50 otomobil Buckingham Palace'a müteveccihen yola çıkmıştı.

Gece yarısına doğru bir müvezziin "War declared - Harp ilân edildi" avazesi ile sattığı ilâveden aldım. Heyeti vükelânın Sarayda Kral başkanlığında yaptığı müzakere sonunda, City

grupları namına İngiltere malî durumunun harbe girmesine mani olmadığı Lord Rothchild tarafından teyit edilmekle İngiltere harbe girdi diye gazeteler yazmıştı.

Yukarıda sözünü ettiğim limozinde işte bu Lord Rothchild vardı. İngiltere'nin harbe girişi eleştirilirken "İngilizlerin Almanlara karşı harbini bir Yahudi ilân etti" demişimdir.

Hatıralarım arasında, Sayın Ord. Prof. Şevket Kansu'ya da nakletmiş olduğumu zannettiğim, Londra'da iken müşahede ettiğim iki hadiseyi, bizi ilgilendirdiği için buraya naklet-mekten kendimi alamıyorum.

Biri, Hint Cemiyeti İslâmiyesi azasından Hukukçu Abdulmecid Han'ın bana anlattığı şu meseledir. Hint Müslümanları Osmanlı Hükümetine yanılmıyorsam 50 milyon sterling civarında bir yardım yapmak arzularını iletmişler. Bu yardımı Müslümanların Halifeye bağlılıkları ve hilafetin korunma kuvvetini haiz olmasına bağlı bulunması mucip sebebiyle ortaya koymuşlar ve bu para ile Türk donanmasının takviyesini ileri sürmüşler. Bu maksatla yaptıkları teşebbüse İngiliz hükümeti

itiraz etmemiş. Ancak Hint Müslümanları bu yardımın yerine masruf olmasına kontrollerini şart koşmuşlar. Osmanlı hükümeti kontrolü bir izzetinefis meselesi yaparak reddetmiş. Ben Hintli hukukçunun söylediklerini o zaman Londra'da ministre plenipotensiaire olarak bulunan eski Sadrazam Hakkı Paşa'ya naklettim. Paşa merhum beyanatımı sükût ile karşıladı.

Londra hatıratım içinde bir diğeri Müslüman âlemini ve bizi çok alâkadar edecek bir kıymet taşır.

Şöyle ki : O tarihte Hint Cemiyeti İslâmiyesi Başkanı Hace Kemalettin (Hint İstiklâl Savaşında Gandi'ye muvazi olarak mücadelede bulunanların başında idi) bilhassa İngiliz yüksek sosyetesinde ve entellektüel âlemde yaptığı müessir propaganda ile İslâm dinini kabul ettirdiği kimseleri toplar, cuma namazı kıldırırdı. Hace Kemalettin, namazdan evvel basit, fakat veciz bir meviza yapardı. Namaza başlanırken ihtida edenlere hitap ile :

"Şimdi cuma namazı kılacağız. Müslüman dini sadelik isteyen, Allahımız ile aramızda hiç bir merasim istemeyen bir dindir. Bu itibarla

namazınızı, başınız ve kalıbınızı Kıbleye tevcih etmekle başarmış olursunuz. Dikkat ederseniz cemaatte bulunan bizler arasında Şafiî, Hanefî, Hambelî mezheplerine mensup kimselerin namaz kılarken ayrı ayrı duruşlarını göreceksiniz. Kimimiz ellerini göğsünün üstüne kor, kimimiz kollarını aşağıya sallar. Sizler de, meselâ siz bayan şapkanızı çıkarmayın (o tarihte kadın şapkaları büyük, geniş kenarlı, uzun iğnelerle tutturulmuş olurdu), isteyeniniz bizlerden herhangi birimiz gibi namaz kılın. İsteyenler sandalyeye oturarak Allah'a teveccüh eder, namazını böylece kılmış olur" diyordu. Bu suretle yeni Müslümanları veya namzetleri külfetsiz, ürkütmeden dinimize celp ediyordu. Evvelâ şimdi ismini hatırlayamadığım bir Lord'u Müslüman etmişti. Her hafta, ekseri yüksek sosyeteden, entellektüellerden 40 - 50 yeni Müslüman getirirdi cuma namazlarına. Hace Kemalettin namazdan sonra cemaate Hint pilavı başta olmak üzere yemekler ikram ederdi. Hace Kemalettin'in bu sadelik usulünden Müslüman diyar ve âlemleri ders alamaz mı? Hıristiyanlar pazar meslerine çoğu giderler. Bizde

temiz, sadeleştirilmiş camiler, ibadetler neden olmuyor denemez mi?

HARBE GİRECEĞİMİZİ SEZİŞ

İngilizler harbe girince bizim de harbe sürükleneceğimizi sezerek ilk fırsatta "Atsuta Maru" isimli bir Japon vapurunda güçlükle yer bulup memleket yoluna çıktım. Yakın şarka giden başka vapur yoktu. Atsuta Maru'da 1. mevki ücreti aldılar ve fakat bizi ambarlarda yatırdılar. Yatağım üç katlı ranzalardan birinde üçüncü katta idi. Vapurda 4 postada yemek veriyorlardı. Ben 2. postada idim. 4. posta Japon yolculara aitti. Japonlar millî yemekleri menülerini başında yerlerdi. Diğer yolcularla hemen hiç temas etmezlerdi. Güvertelerde şezlongları, kanepeleri bir halka yaparak toplanırlardı. Aralarında biri nöbetle başkanlık eder, İngilizce, Japonca bir kitaptan okunur, bahisler açılır, bu suretle şimdi bizde revaçta olan açık oturumlar yaparlardı. Bu milletin 2. Büyük Harp macerasına nasıl katıldıkları anlaşılamaz. Hiroşima ve Nagazaki atom bombası sonucu

olmasa idi, yani 2. Harbe girmeselerdi, bu çalışkan, bilgili, disiplinli milletin kendilerine ve dünyada ne büyük imtiyazlı mevkileri olacaktı?

"Atsuta Maru" beni Port Said'de bıraktı. Oradan Kahire'ye geçtim. İskenderiye'den İzmir için küçük bir Yunan vapuru buldum. Kaptanı İzmirli imiş. Bornova'da çiçek bahçesi olan babası, çiçek meraklısı babamın dostu çıktı. Kaptan bana iltifat etti. Yolculara kendimi Türk olarak tanıtmamamı tavsiye etti. Pire'ye uğradığımızda bir Fransızca gazete aldım. Gazetede Türkiye ve Türkler hakkında çok hasmane yazılar gördüm. Vapurumuz "Andrikos" Sakız adasına uğradı. Kaptanla karaya çıktık. Bir meyhanede şarap içtik. Meyhanede Rumlar karşı sahile yumruklarını sıkarak küfürler savuruyorlar, "Kato Turko" diye bağırıyorlardı.

Vapurumuz İzmir'e yaklaşıyordu. Körfez ağzına, Yeni Kale'den evvel, mayınlar dökülmüştü. Sevgili Bayrağımızı taşıyan bir motorbot bordamıza yanaştı. Bu kılavuz motorbotta bahriyeli dostum Münir Kaptan beni görünce

sevgi tezahürleri yaptı. O anda Sakız'daki meyhanenin kahramanlarından bir yolcuda şafak attı. Bu, İzmirli diş doktoru bir Rum'du. Dişçi az sonra ayaklarıma kapanarak tazarrua başladı. "Ben ettim, sen etme beyim," dedi ve "meyhanede ben de sizin gibi onlara bir şey yapamazdım" diyordu. Halbuki Sakız meyhanesinde tezahüratçıların, kudurmuşların elebaşısı bu İzmirli dişçi idi.

Ben : "Üzülme, senden başka bir sey beklemiyordum, korkma Türk kin tutmaz" dedim ve yanından ayrıldım.

İzmir'e çıktığımızda Rum dişçi karısını çocuklarını yanıma getirdi. Öpmek için ellerime sarıldılar. Ben sözümü tuttum, hadiseyi unutmuş oldum.

HARP İÇİNDE

Fransız ve İngiliz lisan ve kültürlerine küçük yaştan beri yakınlığım, harp içinde müttefik devletlerine sempatimde müessir olmuştur. Bu itibarla Almanların yanında yer almamızı hiç istememiştim. Şu da var ki, samimî kanaatim,

İttihat ve Terakki erkânının harbe girmemiz mevzuunda karar ve tertipledikleri fiili vaki kadar İngiliz siyasetinin bizi ihmal ile bu maceraya sürüklenmemizde büyük vebali olduğu merkezindedir.

Nitekim Hürriyet gazetesinin 13 şubat 1972 tarihli nüshasında 2. Harpte geçen "Adana Konferansı" tefrikasında Winston Churchill'in şu itirafı yazılıdır : "Buna karşılık geçen savaşta aldığımız bir dostluk yarası vardır ki bu da Alman entrikaları ile İngiltere ve Türkiye'nin hataları sonucu ayrı cephelere düşmemiz ve karşı karşıya getirilmemizdir".

Harp içinde Vali Rahmi Bey'in liberal siyaset ve idaresi İzmir'i, yabancı uyrukluları, ekalliyet mensuplarını en az tedirgin eden bir mıntıka haline getirmiştir. Bunların başında Rumlar, İzmir ve hinterlandında ticaret, ziraat, zanaatlarında, mekteplerinde her sahada geniş ölçüde ve memleketin diğer yerleri ile kıyas kabul etmeyecek şekilde yararlanıyorlardı. Vali Rahmi birkaç elebaşı müstesna, İzmir ve havalisi Ermenilerini de tehcirden kurtardı.

Harp içinde ağabeyim ve ben Frenklerle ve bilhassa Rumlarla dostluk içinde yaşıyorduk. Babamın ticarethanesinde başkâtip Rum'du. Cumaovası, Seydiköy, Değirmendere meşhur Gavurköy mıntıkasına Rum tütün ekicilerine, ortaklama ziraat için kredi veriyorduk.

Harp aleyhimize neticelenince Rum dostlarımız her şeyi unuttular, saldırılar, taşkınlıklar baş gösterdi.

Mütareke aktinden sonra Dixon'un kumandasındaki İngiliz Monitorunu takiben İzmir'e gelen Leon Yunan torpidosu Rum taşkınlıklarını ayyuka çıkardı.

HARBİN SON GÜNLERİNDE İZMİR

Harbin son günlerinde İzmir'e Istanbul'dan mühim kimseler geliyordu. Bunların arasında İzmir'in hayatını cazip bulanlar oluyordu. Bir hayli kişi de meşhur vagon koli ticareti için gelir giderdi. Istanbul'da Talât Paşa'nın sempatisini kaybeden Müftüzade Şükrü (Kaya) Bey, ailesi ile İzmir'e yerleşmişti.

Falih Rıfkı Atay, karikatürist Cem o günlerde İzmir'in misafiri olmuşlardı. Ressam Çallı İbrahim de o hengâmede İzmir'de Sporting Club'ün valiye mahsus odasında portrelerini yapıyordu. Çallı kumarı da severdi. Bir gün Avcılar Kulübünde bakarada bin küsur lira kazanmış. Bu paranın Çallı'ya dert olduğunu yıllar sonra kendisi Istanbul'da bana anlatmıştı. Çallı ömründe görmemiş olduğu böyle bir para ile otelde o gece uyuyamamış. Avcılar Kulübü Rumların idi. Otelde Rum hizmetçileri Çallı'nın kazancını öğrenmiş olacağından geceleyin penceresinden girebilirler diye artistimiz uykusuz kalmış. Ertesi gün ben aklına gelmişim. Parayı bana verememiş. Bankaya da inanmıyormuş. Ertesi akşam kulüpte paraların topunu kaybedince bir rahat etmiş, yine bizlere dönmüş ama bu macerayı kimsemize söylememiş. Belma Çallı bu hikâyeyi pek iyi bilir.

Mütareke olunca Çallı, Sporting Club'deki atölyesini bizim Ayayorgi caddesindeki depo - yazıhanemize taşımak zorunda kalmıştı. Fakat biraz sonra (İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyetini o binada kurduğumuz için) Rumlar kundak

koyunca yazıhane kısmı benim birçok kitaplarım, arşivlerim saire ile beraber yandı. Bu yangında İngiltere Parlamento Kütüphanesinden tedarik etmiş olduğum Osmanlı İmparatorluğuna ait Türkiye'deki İngiliz Konsoloslarının iktisadî, ticarî mevzulardaki çok kıymetli raporları da kül olmuştu.

Çallı'nın İzmir'de yaptığı resimlerden Vali Rahmi'nin, Şükrü Kaya'nın, ağabeyim Halid'in yengemin portrelerini sahipleri evvelce almışlardı, diğer birçok kıymetli portreler, benimki de dahil, yanmıştı. Çallı benim arkam dönük bir portremi yapmıştı. Yüzüm görünmeyen bu portrenin, tanıyanlar, benim olduğumu derhal anlarlardı. Çallı'nın daha ne güzel eserleri vardı. O zamanın gençlerinden efemine bir delikanlı Villy Vander Zee'nin portresi cidden bir şaheserdi.

MÜTAREKE BAŞLARINDA

Leon torpitosunun gelişinin ertesi günü New Club'e öğle yemeğine gitmiştim. İzmir'de âdettir, öğleyin birkaç aperitif alınır. Kulüpte

rakımı içerken masama Eleniki Eteria İzmir Başkanı Operatör Dr. Psaltof, azalarından Dr. Peştemalcıoğlu, Dr. Argiroplu, Dr. Yorgiyadis ve çarşı komşum, çok yakın dostum Terpandros Pavlides geldiler. Dr. Psaltof, aslen Kütahyalı ve Mora'nın Patra'sında yerleşmiş Türk fatihleri ahfadından olmamıza rağmen Moralı ve güya Yunan asıllı olduğumdan bahsederek, yeni devrede Yunanlığı İzmir'de tarihi yerine birlikte getirmemizin zamanını tesit etmek istediklerini bilâperva söylediler.

Ben hiç bozmayarak yeni dedikleri devrede askerlikte en ağır ve tehlikeli hizmetlerde ve mahrumiyetler içinde zayıf düşen Türklerin âciz ve fakir halleri ile, İzmir ve hinterlandı Yunanlara verilirse daha büyük perişanlığa mahkûm olacaklarının muhakkak bulunduğuna nazaran Rumların yaptıkları taşkınlıkların onların akıllarını başlarına getirmeğe yarayacağını, ve kulübün salonundaki büyük kolonlardaki yerlere sarkan Yunan bayrağını göstererek, sokaklarda zerzevatçı beygirlerine de sardıkları mavi beyazın Türklüğü kurtarmıya vesile olacağını söyleyince, ne yapacaklarını bilemediler.

O güne kadar kendilerinden zannettikleri benimle aralarında bulunan muazzam uçurumu bu aperitif saatinde kavrayabildiler.

Bir gün gelecek, istirdattan sonra karşılaştığımızda Doktor Psaltof, New Club'de o günkü küstah sözlerini hatırladığını ağlayarak söyleyecektir. Bunu sıra geldiğinde nasıl ve nerede söylediğini ileride yazarım.

Filhakika Rumlar Türklere nazaran az zararlı, mevkileri üstün ve üstelik Avrupa'nın himayesinden, müzaheretinden istifade edebileceklerdi. Türkleri nevama istismar fırsatını bulacaklardı. Ege'de Yunanlılığı kurmanın Rum milleti için de ne büyük felâketler hazırladığını takdir edemiyorlardı. Ben Girit'teki Osmanlı devletinin akıbetini hatırlayarak o adanın Hanya, Kandıya, Resmo gibi sahil şehirlerinde tutunmamıza mukabil Rumların hinterlantta dağlarda tahassun ve tahakküm etmek suretiyle Türklerin çekilip gitmelerindeki hakikî tarihî sebepleri hatırlayarak Ege'de Rumların, Yunanlılığın payidar olmayacağına emin idim. Ne olursa olsun Türklerin geniş Anadolu'da to-

parlanıp ergeç Yunanlılığı yere sereceğine kani idim.

İzmir'de derhal harekete geçmek lâzım geliyordu. Memorandumda okuyacağınız arkadaşlarla düşünüp taşınarak kolları sıvadık.

Meşum Yunan işgaline kadar İzmir'de ve mülhakatında ve Istanbul'daki çalışmalarımızda büyük müşküllere uğradığımızı, Eleniki Eteria Başkanı Doktor Psaltof'tan çok daha kötü ruhlu soydaşlarımızla da karşılaştığımızı hatırlıyorum. Bunları birkaç kategoride toplamam mümkündür :

1 — Her kurtulma, savunma çabasının önünde, İttihat ve Terakki muhalifleri.

2 — Rumlara satılmış gazeteci ve güya münevverler.

3 — Yakasını İngilizlere kaptırmış Halife ve peykleri.

4 — Millî hareketin galipler nezdinde makûs tesirler bırakacağından korkan gafiller.

İleride teessüs edecek bütün memlekete şamil çalışmalarda, Atatürk'ün yarattığı büyük kurtuluş savaşında yukarıda saydığım zihni-

yetin doğurduğu müşküllerin vehamet derecesini milletimiz pek iyi bilir.

İzmir Müdafaai Hukuku çalışmalarında İttihat Terakki teşkilâtından son derece yararlandığımızı kaydetmek bir vazifedir. İzmir'de o zaman Teceddüt Fırkasını yürüten İttihat ve Terakki İzmir eski Kâtibi Mesulü Mahmud Celâleddin (Sayın Celâl Bayar) Beyin bizi desteklemesinden ve bunu gizliden gizliye idaresinden duyduğumuz takdir ve şükranı asla unutmamaktayız. Mahmud Celâleddin Beyle teması-mızı, müşterek dostumuz ebe doktoru Hacı Hasanzade Ethem Bey üzerine almış ve bu vazifeyi sonuna kadar ehliyet ve muvaffakıyetle yürütmüştür. Şöyle ki hiç bir yerde Celâl Beyle karşılaştığımızı hatırlamıyorum.

İttihat ve Terakki düşmanlarından Islahat gazetesi sahibi Avukat Süreyya'nın açtığı ve idare ettiği kampanyadan çok zararlar doğuyordu. Bu zümre İzmir Müdafaai Hukukunu hedef tutarak melun tecavüzlerini şahıslarımıza da tevsiden çekinmediler.

Avukat Süreyya'nın gazetesinde yazdığı "El-cezaü min cinsilamel - ceza işin cinsine göre

olur - ne ekersen onu biçersin" başlıklı yazısı felâket günlerimizde asla unutulmayan bir melanet cüreti idi. Süreyya bunun cezasını idam sehpasında çekecektir. Sırası geldiğinde bu vakaya da işaret edeceğim.

Bir gün Karşıyaka'daki evlerimize giderken vapurda Süreyya ile ağabeyim arasında başlayan çatışma, vapurdan çıkınca dövüşmeye müncer oldu. Araya ben girip Süreyya'nın biçimsiz bir yerine yerleştirdiğim darbe ile onu yere yuvarladım. Tramvay demirine tesadüf eden bu düşmede merkum yaralandı. Müdafaai Hukukun yanında bulunan polis vakayı büyütmedi. İzmir gençlerinin galeyanından korkan Süreyya işi büyütmekten çekindi.

İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyetinin teşekkülünde karşılaştığımız müşküller etrafında Nurettin Paşa'ya verilen muhtırada temaslar olmuştur. Kurucular arasına aldığımız kimselerden sonra ayrılanlar oldu. İzmir eşrafından bir arkadaşın "Neye uğraşıyoruz, Türk Bayrağını mı savunacağız? Bu hayız bezi için mi canımızı feda edeceğiz?" dediğini hatırlarım. Ba-

zıları da hem içerden hem dışardan gösterdikleri habis gayretler ile davamızı zayıflatmaktan geri kalmadılar.

İzmir'deki çalışmalarımızda, ağabeyim Halit Beyin, geceyi gündüze katarak gayreti büyüktür. Ben bu arada Istanbul'da başlayan Millî Hareket teşebbüslerini yakından takip vazifesini yüklendim. Istanbul'da kurulan "Millî Kongre" erkânından davamıza yardım temininе çalıştım. Çok gariptir ki ben onlardan yardım bekler, isterken o hareketin başında bulunanlar benden yardım almak gayretine giriştiler. Bu zevatla yaptığım temaslarda başta Göz Tabibi Esat Paşa ile esbak Konya Valisi Hüsnü Bey, Mütareke Komisyonu reisi eski sefirlerden Galip Kemalî Bey, Halide Edip Hanım ve zevci doktor Adnan Beyle teşriki mesai ettim. Esat Paşa'nın tarif edilmez bir himmeti hudapesendane ile, harp mağlubiyetinin ortaya koyduğu müşküllerden millî şerefin kurtulması hususunda sarf ettiği gayret çok büyüktür. Ben İzmir Müdafaai Hukukunun murahhası sıfatıyle Istanbul'da vazife görürken Tokatlıyan'daki dairemde çalışıyordum. Esat Paşa kendisi ile

temasımın herhangi bir sebeple gecikmesini istemediğinden geceye veya sabahın erken saatine bakmayarak, koşarak otele gelir, bana malumat ve talimat verirdi.

Istanbul'da çalışırken Darülmuallimîn Müdürü Ahmet Servet (Dülge) yazı işlerinde ve üniversitelilerle, gençlikle temaslarda bana ölçüsüz yardım ediyordu. O günlerde İspanyol nezlesi ve tifüs exanthematique salgını vardı. Servet, bana gelip giderken tramvayda bu mikrobu geçiren mahluktan hastalığı almış. Hastalığının had şeklinde Servet'i Tokatlıyan otelinde misafir ettim. O zaman Etfal Hastahanesinde çalışan arkadaşı Doktor Behcet (Uz) ve doktor Abravaya'nın alâka ve ihtimamlarına rağmen Servet'i kaybettik. Bu çok kıymetli arkadaşın kaybı çok büyüktür. Enerjik, kıymetli, kudretli bu gençten memleket çok hizmetler bekleyebilirdi.

Istanbul'daki çalışmalarım esnasında, Istanbul'da çıkan Tasviri Efkâr gazetesinden çok yararlandım. Bu gazetenin MehmedAli Bey isimindeki reportörü sarışın, kısa boylu, cevval, genççe bir zat idi. Şimdi hatırlıyorum, kendi-

sine verdiğim beyanatı, havadisleri gazetesinde öyle ballandırır, kuvvetlendirirdi ki şaşar kalırdım.

Istanbul'daki neşriyatta eski Büyükelçi Hüseyin Ragıp Beyden, Yunus Nadi Beyden, Akşam gazetesi yazarlarından çok yardımlar gördük. Şimdi hatırlayamadığım isimlere de hürmet borçlarımız vardır. Istanbul'da İttihatçılık - İtilâfçılık mücadeleleri ve bunun memleket zararına millî dava aleyhine taşıp duran cereyan karşısında cemiyetimizin Istanbul murahhası sıfatıyle bana çok nazik bir hareket tarzını ihtiyar zarureti düşmüştü.

Bâbıâlî'de Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî Beyi sık sık görüyordum. Bu ziyaretlerimden birinde dahiliye nezareti hukuk müşavirlerinden Hikmet Bey olarak tanıdığım bir zat, İzmir çalışmalarımızda İttihat ve Terakkici telkinlerinden sakınmamızı tavsiye etti. O tarihte İzmir'de bulunan eski Muhacirîn Umum Müdürü İstanköylü Müftüzade Şükrü (Şükrü Kaya)'ye çok dikkat etmemizi öğütleyerek, bu zatın memuriyeti esnasında Ermeni tehcirinde Dahiliye Nazırı namına valilere çektiği telgraf-

larda tehcire, tediplere müteallik talimat verdiğinin dosyasını hazırladıklarını ve tevkifinin mütekarrip olduğunu sözlerine ilâve etti. Bu ifşaatı arkadaşım Şükrü Beye anlattım ise de derhal tegayyüp tavsiyemi dinletemedim. Halbuki bir İtalyan pasaportunu tedarik çok kolay ve varlığı da bulunduğundan İstanköy'e, İtalya'nın herhangi bir yerine sığınması kolaydı. İlerde sözünü edeceğim Bronzetti torpidosu ile İzmir'e gelen İtalyan ajanı Ahmet Dino'nun bana ve arkadaşlarıma karşı takındığı hal ve tertiplerine Şükrü Beyin müsamahakâr tavrını tenkit ederek Kramer otelindeki bir münakaşamızda döğüşecek dereceye gelmiştik. Aramıza Menemencizade merhum Muvaffak arkadaşımız girdi. Şükrü Beyin İtalyan ajanı Dino'ya fazla teveccühünü Celâl Bayar da müşahede etmiş olacak ki *Ben de Yazdım* kitap serisinin 5'inci cildinin 162. sayfasında eski siyaset arkadaşının o zamanki temayül ve hareketine yüz vermediğine mümkün mertebe nezaketle işaret etmektedir. Bana öyle geliyor ki Şükrü Kaya'nın İngilizler tarafından Malta'ya sürülmesi-

nin tacilinde İtalyan maceracılarına yüz vermesinin de tesiri vardır.

Bronzetti torpidosu macerasına nahak yere ağabeyim Halit Moralızade'nin ismi karıştırılmıştır. Vakanın esası şudur : İngiliz tertibi, Rumların müthiş propagandası şiddetini artırınca İzmir tehlikesinin yaklaştığı anlaşılıyordu. Yunanların İzmir'e çıkmasını istemeyen İtalyanlar, Türk davasına güya müzaherete taraftar görünerek ve fakat aslında Yunanlıların yerine geçmek için azamî gayret sarfediyorlardı. Istanbul'da İtalyanların ilk büyük komiseri ile başlayan münasebetimi bilâhara Kont Sforça ile devam ettirmekte idim. Bir gün İtalyan Sefarethanesine çağrıldım. Sefir, Yunan işgalinin gün meselesi olduğunu söyledi, bunun için harekete geçmemizi tavsiye etti. Kont, Yunanlılar yerine müterakki, medenî ve düşmanımız olmayan İtalyanları terviç etmek yolunu tutmamızı tavsiye etti. Ben katî olarak ve nazikâne bir surette "Ne onlar ne de siz" ancak Yunanlıların Garbî Anadolu'da umumî bir felâkete sebebiyet vereceği muhakkak olduğuna nazaran İngiliz politikasının tahakkukuna

mani olacak çalışmamızda beraberliği kabulünü istedim. Böyle bir çalışmada bize yardım etmekten başka yol olmadığını anlayan Kont Sforça'ya Paris'teki Sulh Konferansına çağrılmamız hakkındaki evvelce yaptığımız teşebbüsü hatırlattım ve tavassutunu rica ettim. İki gün sonra İtalyanlar Sulh Konferansına gönderilecek bir muhtırayı hazırlayabilmek üzere Bronzetti torpidosu ile heyetimizi İzmir'e götürmeye hazır olduklarını bana bildirdiler.

Istanbul'da bu sıralarda, harp içinde İzmir'de maiyetinde askerliğimi yaptığım İzmir Askerî Sansür Müfettişi Cami Beyle buluşuyordum. Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetinin İttihatçıların bir yavrusu ve oyuncağı olduğu propagandasından kurtulmak için harbi menkûp olarak İzmir'de geçiren ve İttihadı Terakkinin kuvvetli muhalifi olarak bilinen bu zatın bizimle teşriki mesaisini rica ettim. Merhum bu ricamı kabul etti. Cami Beyi Kont Sforça ile tanıştırdım. Bronzetti torpidosu seyahatine Cami Beyin katılması bu gayretimin neticesinde vaki olmuştur. İtalyanlarla İzmir'e yapı-

lacak seyahat teşebbüsünden Mütareke Komisyonu Reisi Galip Kemalî Beyi haberdar etmiştim.

Bronzetti torpidosunda Ahmet Dino ve akrabasından muharrir İlerici Subhi Nuri Bey merhumu bulduk. Yolda Cami Beyle aramızda konuşurken İtalyanların İzmir'de bir fiilivakiyle bizi tongaya düşüreceklerini tabiî görerek, biz de bir müdafaa ve teşebbüs tertibi yapmayı faydalı bulduk. Paris'e gönderilecek muhtıranın müsveddesini ben hazırladım ve bunun giderayak Galip Kemalî Beyin Sadrazam Tevfik Paşa ile uygun gördüklerini söylemek suretiyle İzmir'de ortaya attık. Bu muhtıra gayet kısa ve Yunan işgalinin vahametini anlatan bir yazı idi ki İzmir Müdafaai Hukuk arkadaşlarımız ona tesahup ettiler. İleride ele alacağım cemiyet neşriyatından ve elimizde bulunan "Smyrne Turque" broşüründe bu muhtıra yer almıştır.

Bronzetti seyahati hakkındaki bazı neşriyatta benim yerime ağabeyim Halit Beyin ismi geçmektedir. Ne yazık ki Sayın Celâl Bayar eserinde birkaç defa Moralızadelerden ve naçiz hizmetimizden teveccühkâr bir surette bah-

setmiş iken Cemal Kutay Beyin kendilerini takdir eden yazıları arasında İtalyan teşebbüslerine temas eden ve yukarıda mahiyetini arz ettiğim Bronzetti torpidosu hakkında hakikate uymayan ve bilhassa ağabeyime matuf kısımlarındaki sözleri zuhûlen *Ben de Yazdım* kitabına geçirmişlerdir.

Cami Beyin teklifimi lütfen kabul ederek İzmir Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetinde faal vazife almasından, İzmir'de tertiplenen Büyük Kongrede ve işgalden sonra Istanbul çalışmalarımızda yaptıkları hizmet ve himmetten çok müstefit olduğumuzu şükran ve hararetle yad etmek lâzımdır.

BEKİRAĞA BÖLÜĞÜNDE

İttihatçılar Malta'ya sevk edilmeden dostlarımı, tanıdıklarımı ziyaret için Istanbul Polis Birinci Şube Müdürü Bâdi Beyle Bekirağa Bölüğü hapishanesine gittim. Büyük koridorda sırtına bir gocuk almış dolaşan meşhur Hamal Ferit bizi karşıladı. Bu hoşsohbet, babacan zat bizimle konuşurken mevkuflardan doktor ....

...., polis şube müdürünü yanımda görünce : "Nail, sen bilirsin, benim harp suçları, tehcir mehcirle alâkam olmadığı halde buraya, şaşıyorum neden getirdiler" diye söylenince, Hamal Ferit : "Bre ...., seni ittihatçı diye değil, burada bizi eğlendirirsin diye getirdiler" deyince herkes kahkahalarla güldü. Doktorun iri gözlükleri, tıraşlı başı ile pek tuhaf bir hali vardı. Doktoru İzmir'den tanırdım. Harbin sonlarına doğru Istanbul'a yerleşen Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa'nın Tokatlıyan'daki masasına doktor Rasim Ferid'le, Bekirağalı doktor da sık sık buluşurlardı. Hakikatte bu doktor harp işlerine karışmamış ve eski bir ittihatçı olmakla beraber, bilhassa son zamanlarda hükümet ve fırka icraatına muhalif ve aforozlu bir durumda idi. Bâdi Beyden bu duyurmadan bir kurtuluş ummuştu.

Polis Birinci Şube müdürü beni muhafızlara tanıtınca Bekirağa Bölüğüne yaptığım müteakıp ziyaretlerimde bana refakat eden arkadaşım rahmetli Mansurizade Emin ile eski İzmir Valisi Rahmi Beyi bir teşebbüsümden haberdar ettim. Tevkifhane muhafızlarının mevkuf büyüklere

teveccühkâr hallerinden istifade edilebileceğini ve bu itibarla içlerinden üç beş kişilik bir grubun kaçırılmalarının mümkün olduğunu anlayarak rıhtımda bir islimbotun emre müheyya olacağına ve bunları bir harp gemisine naklederek İtalya'ya veya Anadolu'ya kaçırabileceklerine dair İtalyan sefaretinden sağlam vaat aldığımı Rahmi Beye söyledim.

Rahmi Bey harp içinde bize yakınlık göstermemişti. Buna rağmen Müdafaai Hukuk Cemiyetindeki çalışmalarımızı bilir ve takdir ederdi. Yaptığım tekliften çok mütehassis oldu. Düşünüp, arkadaşları ile konuşmasından sonra buluşacaktık.

Birkaç gün sonraki ziyaretimde Rahmi Bey, Canbulat Beyin mümanaatını söyledi. Bu iş de böylece ilerletilemedi.

Yukarıda sözü geçen Mansurizade Emin arkadaşımı İspanyol nezlesinden genç yaşında Istanbul'da kaybettik. Emin, Nazmi Topluoğlu arkadaşımıza, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'ya ulaştırılmak üzere iki bin altın vermişti. Bu para Maliye Müfettişi Arif Bey eliyle Rauf Orbay'a ulaştırıldı. Bir hatıra kitabında bu pa-

rayı Nazmi Bey verdi diye okudum. Hakikat dediğim gibi Mansurizade Emin Beyin yardımıdır.

İŞGAL ARİFESİNDE

İşgalden bir gün evvel, İzmir'de teşekkül eden ve İstiklâl Mücadelesi tarihinde yer alan meşhur "Reddi İlhak Beyannamesi" ni Türk Ocağında ağabeyimin kaleme aldığını hatırlıyorum. Buna tekaddüm eden "Ey Bedbaht Türk" başlıklı beyannameyi de Kordonboyu'ndaki yazıhanemizde çocuk doktoru Ali Agâh yazmıştı.

İşgal günü ben saklanmıştım. Ağabeyim Halit işgalciler tarafından yakalanmış ve yüzlerce subay ve sivil arasında itilip kakılarak ve birçoğu şehit edilerek Kordonboyu'nda Punta'ya sürülenler arasında yolda dostumuz İsveç Fahrî Konsolosu Henrick Vande Zee tarafından kurtarılmış ve küçük kardeşim Rıfat'ın İngilizce hocası Rose'un delâletiyle, İngiliz müdürünün himmeti ile İzmir Gaz Şirketi Fabrikası'na misafir edilmiştir. Ağabeyim İzmir'de bulunan

İngiliz Intelijans servisinde görevli dostumuz Arthur Whittall tarafından beş gün sonra itikâfgâhından kaçırılıp Fransızların mıntıkası olarak kabul edilen İzmir-Kasaba demiryolunun Basmahane istasyonundan trenle Istanbul yoluna kaçırılmıştır.

İzmir olayları yad edilirken Hasan Tahsin (Nevres)'den bahsetmemek çok ayıp olur. Bu çocuğu Büyük Harp içinde gazeteci, fakat siyasî durumu belli olmayan bir kimse olarak tanıyorduk. Kendisini severdik. Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetindeki çalışmalarımıza pek katılmamış idi. "Boxton" lakabı ile de tanınan bu gencin İzmir'in meşum işgali gününde şehadeti çok elîm idi.

Selânikli Hasan Tahsin bize yakın olmakla beraber gazetesinde millî hisleri ile diğer bozguncu ve yozgun meslektaşlarından uzak, tehlikeyi gören, savunan yazılarıyle yanlız başına, serazat çalışmayı tercih ediyordu, kanaatindeyim.

İzmir'in işgalinden evvel Istanbul'daki çalışmalarım arasında İngilizlerin teşvik ve tertibiyle Ege'ye gönderilecek ve Şehzade Abdurra-

him Efendinin başında bulunacağı Heyeti Nasıhanın sevkinden sarfınazar edilmesi için yapılan gayretler arasında Halife Vahidettin nezdinde müzaheretini temin maksadıyle Veliaht Mecid Efendiden istirhamda bulunmakta fayda görmüştüm. Bunun için arkadaşım merhum Çallı İbrahim'in tavassutunu temin ettim. Mecid Efendi, köşkünde bizi lütfen kabul ettiler. Huzurlarına girmeden evvel beyler (mabeyincilere bey denilirdi) bize kahveler, şerbetler ikram ettiler.

Veliahdın bizi kabulü çok hisli idi. Evvelâ resimden bahisler oldu, efendi malum ressamdı. Mecid Efendinin yeni tablolarını gördük. Teferruatlı desenleri çok seven efendinin eserleri içinde güzel renkler vardı.

Maksada girmekte bittabi sabırsızlanıyordum. Efendiye arzettiğim mevzularda görüşümüze tervickâr göründü. Bundan istifade ederek heyeti nasıha meselesine ilâveten, Vali kanbur İzzettin vali olarak İzmir'e gönderileceği şayi olduğunu bildiğimizden buna da mani olmasını yalvardım. Sonunda Mecid Efendinin Padişah Vahidettin nezdine söz geçiremeyeceğini açıkça

ifade etmesi bizi üzdü. Fakat Padişah ve Ferid Paşacılarla hemfikir olmadığını öğrenmek bizi memnun etmedi de değildi. İzmir'in işgali üzerine, ağabeyim Halit Beyden sonra ben de Istanbul'a gittim.

Nurettin Paşa'ya verdiğimiz muhtırada Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetinin Istanbul'daki çalışmalarından bahsedilmektedir. Cağaloğlu'nda yerleşen Cemiyetimiz Istanbul matbuatı ile temaslar kurmuş ve müstensih makinası ile hemen hergün bültenler dağıtarak Anadolu'da başlayan silâhlı millî hareketlere yardımcı olmaya gayret etmiştir. Bu bültenlerde milletin ümidini eksiltmemek, artırmak gayesiyle her yola baş vuruyorduk. Her ümidin kesildiği günlerde "Yeşil Ordu" dan bile bahsetmek cüretini göstermekten çekinmediğimiz oluyordu. Istanbul'da çeşitli faaliyetlerimiz arasında cemiyetin ilmî gayesini de unutmayarak İtilâf Devletlerine muhtıralar göndermekte devam ediyorduk. Bu arada "Smyrne Turque" başlıklı 4 numaralı broşürümüzü neşrederek Istanbul'da ve Avrupa'da ve bilhassa Paris Sulh Konferansı çevrelerinde dağıttık. Bu eserin hazırlanmasında baş-

ta Lozan arkadaşım Ali Nadir'in ve dostumuz Şair Ahmet Haşim'in kıymetli hizmetleri olmuştur.

"Smyrne Turque - Türk İzmir" de davamızın esaslı müdafaaları, devletlere verilmiş muhtıralarla istatistikler ve grafikler cidden iyi hazırlanmıştı. "Smyrne Turque", Ege'de küçük kazalara varıncaya kadar nüfus mukayeseleri, mal mülk taksimatı, hulâsa Türk üstünlüğü bilhassa frenklerin idaresinde bulunan Düyunu Umumiyyei Osmaniye tarafından Türkiye'de tetkikler yapmaya memur edilmiş Mr. Vidal Guinet'nin eserlerine istinaden müdafaa ediliyordu. Bu eserlerdeki istatistiklerin Atina Üniversitesinde "Etudes Franco-Grecques" Direktörü Leon Maccas'ın neşriyatını güzelce cerh edip onu yalana çıkardığını birçok ecnebi mehafili, matbuatı öğrenmiş bulunuyordu. Bu broşürümüzün elimizde bulunan tek nüshasından Türk Tarih Kurumu fotokopi çıkartıp arşivine koymuş bulunmaktadır. Lozanlı arkadaşlardan İzmirli Doktor Abdurrahman Beyin oğlu Ilyas Ragıb Nurettin Beyin gerek işgalden evvel İzmir'de, gerek Istanbul çalışmalarımızda

çok büyük hizmetleri olmuştur. Hacım Muhittin Beyin hatıralarını toplayan eserde arkadaşımdan sitayişle bahsedildiğini görerek sevindim. Ragıb, toplayıcı, takipçi bir milliyetçi, – teşbihte kusurum affedilsin – bir Türk misyoneri idi. Sayın Profesör Şevket Aziz Kansu'nun alâkalandığı "Lozan Türk Yurdu Cemiyeti" tarihçesinde Ragıp Nurettin'in rolüne dair üç beş satır yazmak istiyorum.

1911'de Lozan'da tahsilde idim. Türk talebelerin "Club Liberal Ottoman" adlı bir toplantı yeri vardı. İsminden de anlaşılacağı üzere cins, mezhep ayırmadan Osmanlı ülkesinde yaşayanların birlik, kültür, sevgi konularını eleştirmek gayesini güden bu topluluk bizleri tatmin edemiyordu. Lozan'daki talebeler arasında Arnavutların "Başkım", Ermenilerin "Taşnak" ve diğer cemiyetleri, Rumların "Eleniki Eteriya" sı ve diğer ekalliyetlerin Millî Cemiyetlerinin kesif ve maalesef Türklüğe, Türklere tecavüzlerle dolu çalışmaları karşısında biz de bir Türk Kurumunu tahakkuk ettirmeye mecbur olduk. O tarihte İtalyanların Trablusgarb'a saldırıları bizi çok müteheyyiç ediyordu. Türk

talebe arkadaşlardan bir kısmı "Club Liberal Ottoman" da kalmayı münasip görmüştü. O arkadaşların başına Numan Menemencioğlu geçti. Biz İlyas Ragıp Nurettin başkanlığında "Lozan Türk Yurdu" nu tesis ettik. Yukarıda bahsettiğim, Bern Büyük Elçiliğinde ele geçen "Lozan Türk Yurdu" derneğinin zabıt defterinde 2 kânunuevvel (aralık) tarihli oturumda şu isimler bulunuyor : Reis İlyas Ragıp, Kâtip Nail Ahmet (Moralı), Kasadar İbrahim Galip, Aza Ahmet Nazmi, Hüseyin Fazlı, Hüsnü Hamit, İsmail Hakkı, Mustafa Şerif Cemal, sözü geçen zabıt defteri biraz gelişigüzel toplanıp ciltlenmiştir. Şimdi sağ olan arkadaşlardan Profesör Riyaziyeci Hüsnü Hamit, evvelce ismini andığım fizikçi Ali Nadir'den başkalarını göz önüne getiremiyorum.

"Lozan Türk Yurdu" Istanbul'da kurulan "Türk Ocağı"na tekaddüm eder. Ancak biz Türk Ocağını kuranlardan çok irşat, yardım gördük. Başta doktor Nazım, arkadaşımız İlyas Ragıp Nurettin'e ve bize teşvikkâr yardımlar yapmıştır.

"Lozan Türk Yurdu" nu hemen hep İlyas Ragıp Nurettin yaşatmış, ileriki senelerde de meşkûr hizmetlerde bulunmuştur. Kardeşim Rıfat'ın İzmir'de evrakı perişanımın içinde bulup bana gönderdiği "1912'de Lozan'da içtima eden Kongre Müzakerat ve Mukarreratı" isimli broşür – ki Türk Tarih Kurumunun bir fotokopisini almasını temin ettim – İsviçre'de ve Fransa'daki Türk talebesinin görüş, çalışma ve mukarreratına ait vesikaları taşır. Bu kongreye Lozan Türk Yurdu üyelerinden başka Club Liberal Ottoman'da ve dışında kalan arkadaşlar, Geneve Türk Talebe teşekkülleri, Paris'ten katılanlardan Seyyid Haşim (Reis), Mustafa Şeref Beyler, Istanbul'dan Fazıl Bekri Bey başta gelenlerdi.

Geneve'deki Türk talebeler, Lozan'dakini takiben yurtlarını kurdular. Bunların arasında Dr. Prof. Sedat Tavat, Geolog Hâmit Nafiz Pamir ve merhum Dr. Cevdet Devecioğlu'nu hatırlıyorum.

Lozan Kongresi memleketin sosyal, ekonomik, kültürel kalkınması, birlik mevzularında çok esaslı, kıymetli kararlar almıştı. Zabıtlara

bakıyorum da bugün üstünde durulan reformların hemen hepsini incelemiş idi gençler.

Lozan Türk Yurdu, 1. Büyük Harp süresince, mütareke devresinde önemli vazifeler almıştır. Son devrede Harun Alıçeler, Şükrü Saraçoğluların faaliyetlerini hatırlıyoruz. İsimlerini unuttuğum bir haylileri de vardı.

MÜDAFAAİ HUKUK ISTANBUL'DA

Yukarıda, Istanbul çalışmalarımız sırasında Nurettin Paşa ile temaslarımız olacağını yazmıştım. Anadolu'da Atatürk'ün açtığı mücahede yolundaki günlerde İzmir hinterlandındaki Müdafaai Hukuk ve Reddi İlhak teşekkülleri ile temaslarımız hengâmesinde efelerin mukavemet hareketlerini düzene koymak zarureti hissedilince, Aydın, Nazilli gibi cephelerde kuvvetli bir başın görev almasında fayda tasavvur etmiştik. Bu maksatla harp içinde 17. Kolordu Kumandanı sıfatıyle o mıntıkada şöhret ve hürmet kazanmış olan Nurettin Paşa'yı hatırladık. O havalideki harekâtın, yani efelerin başına geçmesini temin maksadı ile Boğazın

Anadolu kıyısındaki uzletgâhında kendilerini ziyaret eden Menemencizade Muvaffak Bey arkadaşımızın muvaffak olamayarak dönüp gelmesi bizi üzmüştü.

Istanbul Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyeti faaliyetlerimizi geceyi gündüze katarak, birçok tehlikelere göğüs gererek ağabeyim Halit Bey idare etti. Nurettin Paşa'ya yazılan muhtırada Anadolu'ya insan ve silâh kaçırmalarına dair işlerde ağabeyimin ilgisi ve bilgisi büyüktür. Muhtıradaki isimler, rakamlar o teşkilâtta bilfiil hizmet etmiş olan askerî sevkıyatta çalışan Mehmet Ali San'a (Arap Mehmet Ali)'ın toparlayıp verdiği notlara dayanmaktadır.

Istanbul'dan Anadolu'ya tehlikeli, maceralı bir sefer yaparak evvelâ ağabeyim geçti.

ARAPYAN HANINA MEVKUFEN GÖTÜRÜLMEM

Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetinin bürosunun kapısını kapamak zorunda kaldıktan ve ağabeyim Halit Beyin Ankara'ya gidişinden sonra ben artık Istanbul'da pek göze görünmemeyi

uygun bulmuştum. Büyük Ada'da ailemle tam muhacir hayatı geçiriyorduk. Istanbul'a sırf bankadan harçlık almak ve bir de Anadolu'dan gelen muhaberat ve bültenleri almak için iniyordum. Bir gün inişimde Karaköy'de Cenyo lokantasında iki arkadaşımla buluşup yemek yedik. Bankaya giderken birisi koluma girdi. Kendisi ile Arapyan Hanına kadar gideceğimizi söyleyen bu zat Istanbul Polisi 1. Şube Müdürü Şeref Beydi. Arapyan Hanında beni İngiliz zabıtasına teslim etti ve çekip gitti. Aranma ve sorulardan sonra uzun uzun bekletildim. Akşama doğru iki süngülü İngiliz neferiyle beni Polis Müdürü Tahsin (Arnavut Tahsin) Beye götürdüler.

Bereket versin 3-5 saat geç tevkif edilmedim, yoksa bankadan para aldıktan sonra Anadolu kuryesini almış olacaktım ve bir hayli evrakı muzırra ile yakalanacaktım.

Arapyan hanından Istanbul Polis müdiriyetine araba ile gidemiyordum. Cebimdeki beş on kuruşu yerli tercümanlar Arapyan Hanında geri vermedilerdi. Süngülüler arasında köprüden giderken karşıma hemşerim tüccar Sü-

reyya (Birsel) çıktı. Bu arkadaşa vaziyeti anlattım, adaya uygun bir surette haber vermesini rica ettim. Yaptığından korkmayarak bana elli lira ödünç verdi. Allah rahmet eylesin.

Polis Müdürü beni çok bekletmedi. Tanıştığım bu zat bana iltimas etti. İngiliz zabıtası ile konuştu, ağabeyimin firarı işime yaramıştı. Ayrılırken dikkatli olmamı tavsiye etti. Tevkifimin İzmirli hamamcı Mahmut lakabıyle tanınan maceracı birinin İngilizlere ihbarı sebebiyle olduğunu anlattı. Sabıkalı olan, Anadolu'ya firar eden ağabeyim Halit Bey diye Tahsin Bey beni masum çıkardı, İngilizlerden kurtardı. Süreyya Beyin elli lirası, Büyükada'ya beni ebeveynime götürecek vapur olmadığından, Beyoğlu'nda o gece epeyi işime yaramıştı.

ANADOLU'YA GİDİŞİM

Ben Ankara'ya bir İtalyan vapuru ile Rodos-Antalya yolu ile gittim.

Ankara'ya İtalyan iş adamları ile uzun boylu müzakereler ve tartışmalar sonunda elde ettiğim cephane tedarik teklifini de götürüyordum.

Temin ettiğim teklif, cenup limanlarından teslimi yapılacak eslihanın kabulden sonra parası ödenmek şartını teşıyordu. Ankara'da Erkânı Harbiye'ye yazılı teklifi verdim. Maalesef bu teşebbüs bazı kimselerin İtalya'ya seyahat yapmak hazırlıklarını baltaladığından pek nahoş karşılandı. "Ankara'ya tüysüz tümürsüz bir delikanlı, oyalayıcı, zorlayıcı–açıkcası sabotajcı–niyetlerle gelmiştir" diye bir ihbar yapmışlar. Merhum Fevzi Çakmak bu durumda mutat hassasiyetini benim hakkımda da gösterdi. Soruşturmalar çıkardı o zevat. Bana, "Antalya'ya nasıl çıktın?" sorusuna, "İtalyan pasaportu ile" cevabını verdim. "İtalyanlar sana nasıl pasaport verdi?" dediler. O zaman cebimden evvelce Istanbul'da iken temin ettiğimiz Beyrut nüfus müdürlüğü mühür ve imzasını taşıyan boş bir nüfus tezkeresini gösterdim. Ve o tarihte Ankara'da Anadolu'nun başka yerlerinde bulunan bazı kimselere de aynı hüviyet vesikalarını verip, Fransız himayesine girmiş Suriyeli vatandaş sıfatıyle "laisser passer" tedariki yapılmasına yardımımızı anlattım. Bu arada benim nevama tevkif edildiğimi öğrenen Dahiliye

Vekili Adnan Adıvar, paşaya haber saldırmış. İş orada hallolundu. Fakat ben silâh getirme teklifimi ileri götürmedim. Bunu başka tanıdıklarım tahakkuk ettirdiler, ama biraz geç oldu.

Yaverlerden Istanbul'dan tanıdığım Hilmi Beyle (bilâhara DP milletvekili olan) Muhlis Bey isticvabım esnasında bana çok şayanı takdir sempati, kibarlık gösterdiler ve işin içinde bir yanlışlık olacağını söyleyerek beni teselli etmeğe gayret ettiler.

Ankara'da fazla kalmadım. Bekir Sami Bey heyeti Londra'ya gidiyordu. Lütfen beni yolculuklarına aldılar. Antalya'ya kadar beraber gittik. Onları uğurladıktan bir müddet sonra Rodos'a geçtim ve evvelce Antalya'dan Rodos'a nakletmiş bulunan ağabeyime mülâki oldum.

RODOS'TA

Rodos'ta Anadolu'ya haberler vermekte bize mevdu hizmetler oluyordu. İstihbaratımızı Antalya İstihbarat Teşkilâtına ulaştırmakta kusur etmiyorduk.

Rodos'ta millî davamıza rağbet eden bir

İtalyan muhiti vardı. O zamanki vali Kont Bozdari pasif, fakat çok kibar bir zat idi. Askerî Ataşe Kolonel Liberati isteklerimize ruyi iltifat gösterirdi. Bir gün bir arkadaşımıza "Türkler ceviz gibidir, kırmadan yenmez!" vecizesini yumurtlamış. Ondan sonra bu Kolonel'e sempatimizin eksildiğini görüyor idiysek haksız değildik.

Rodos'ta iken limanda Türk motorlarından, kayıklarından fevkalâde yardım görüyorduk. Bunlar içinde sandalcı Eyüb'ü sevgi ile hatırlarım.

Rodos'ta Ege'den iltica etmiş bir hayli Türk ailesi vardı. Mülteciler Rodoslulardan dostluk, adanın eşsiz tabiat ve ikliminden duyulan huzur içinde ıstıraplarını tahfife imkân buluyordu. Ben vakit buldukça deniz ve kara avı ile avunuyordum. Tüfek omuzumda bazen ağabeyimle birlikte avlanırdık. Rodos'un kırk beş kadar köyünü Karabinyeri kumandanından fazla bildiğim söylenirdi. Bu dolaşmaların birinde Salahos dağ köyünde bir gece hatıramı naklet-meden yapamayacağım.

Misafir kaldığımız köylü Rum, gece bizi köy

kahvesine götürdü. Bir köy odası idi bu kahvehane. Rumcayı anladığım için kahvedeki hemen hepsi genç müşterilerin konuşmalarını takip edebiliyordum.

Gençlerin çoğu Amerika'dan sılaya gelmişlerdi. Konuştukları ziraat işlerine, usullerine, hayvan yetiştirmesine, hastalıklarına, korunmalarına aitti. Sonradan öğrendiğime göre, kalsınlar, dönsünler; getirdikleri paralar ile köyde toprak alacaklar, ailelerinin topraklarını genişleteceklermiş. Köyden evleneceklermiş. Ertesi sabah erkenden ava çıkarken bu gibi gençleri başlarında Meksikan şapkalarla, Coni Boy kılığında, köy meydanındaki yalakta beygirlerini, katırlarını sulatırken gördüm. Gençlerin hiç birinde züppelik yoktu. Gülüşerek ahenkle işlerini görüyorlardı. Onları takdir, gıpta ile seyrettim. Zihnimde yurdumun o andaki durumu canlandı. Bu çocukların kardeşleri, Anadolu'muzda harp, ateş saçıyorlardı. Çalışkan, zeki Rumluğun sulh ve sükûn içinde, beni kıskandıran cemiyet üstünlüğü ile ırklarını terfih mümkün ve lâzımken Yunanlılığın içine atıldığı faciaya neden sürüklendiklerini düşünüyordum.

Rodos'a Ankara anlaşmasından dönmekte olan Franklen Bouillon uğramıştı. Arkadaşlar onu taşıyan Fransız torpidosuna bir temsilci göndermeyi münasip gördüler ve bu vazifeye beni seçtiler. Torpitoya gittim. Bir güzel çiçek buketini Türk mültecileri namına kendisine takdim ederken "Bu çiçekleri size bir kızımız vermeli idi, olmadı, fakat çiçekleri bahçeden bir Türk kızı topladı" deyince Franklin Bouillon buketi kokladı "Bir hanımdan almış gibi oldum" diye Fransız nezaketini izhar etmişti.

Rodos'ta iken, son günlere doğru, bir Yunan askerî rüknünden temin edilmek istenen Yunan istilâ ordusunun stratejik durumu hakkında bir rapor için Garp cephesi kumandanlığınca tavzif edilen Denizlili subay Fahri Akçakoca Bey, ağabeyime geldi. Akçakoca Fahri Beyin "Son Telgraf" gazetesinde 1951'de neşredilen hatıraları içinde benim bildiğime uymayan noktalar vardır. Bu arada ağabeyim Halit Beyin zevcesinden Rum diye bahseder. Halbuki yengem İzmirli bir İtalyan ailesinin kızı idi. Yengem Adrienne'in babası Mösyö Angute Maraccini her hafta İzmir'den askerî ve ruhî durumdan bahseden mektuplarla bizi çok ilgilendiren malumat verirdi.

Biz de bunları eleyerek, değerlendirerek Antalya İstihbaratına gönderirdik. Fahri Bey, Rum demekle beraber yengeye itimatsızlık göstermemiş hatıratında. Fakat Rum diye gazeteye geçtiğini duyunca bir hayli üzüldük. Çok tehlikeli bir iş yapmış olan bu fedakâr subayın hizmeti kurtuluş tarihimizde takdir ve şükran ile hatırlanmaya lâyıktır. Bu genç 1.85 kadar boyu, kıpkırmızı çehresi ile işgalde İzmir'de nasıl yakayı kurtarıp vazifesine döndü hayret edilecek bir maceradan kurtuldu, bize ne korkular verdi idi. Fahri Bey raporun neticesini Izmir'de bekleyecek idi. Onun tertibi ile elde edilen rapor İtalyan mutavassıt tarafından ağabeyime geldi. Raporu Rodos'tan Marmaris'e bir motorla götürmek bana nasip olmuştu. Marmaris'ten şifre telgraf ile raporu Garp cephesi kumandanlığına arzettim. Telgrafımı alan Garp cephesi kumandanı lütfen servis telgrafla bana teşekkür etti. Bu servis telgrafı bulamıyorum. Belki harp tarihi dosyalarında buna dair bir işaret vardır.

Müdafaai Hukuku Osmaniye Cemiyetinin kurulması tarihçesinde Eleniki Eterya Cemiyetinin İzmir Başkanı Doktor Psaltof'tan bahsetmiştim.

9 eylül 1922'de Rodos limanına gelen Puglia kumpanyasının, ismini unuttuğum vapuruna gittim. İzmir'imizin şanlı ordumuz tarafından istirdat edildiğini öğrenmiş bulunuyorduk. Vapurda Yunanistan'dan dönüp İzmir'e gidemiyen Doktor Psaltof'u gördüm. Doktor beni gözyaşları arasında karşıladı. Yanındakilere göstererek, "Yunanlının başına gelen ve yıllarca tamir edilemeyecek bu felâketi bu genç bizden evvel görmüş, anlamıştı" dedi.

İzmir için yapabildiğimiz çok küçük hizmetin ne takdirini, ne mükâfatını ağabeyim ve ben hiç beklememişizdir. Yanlız iki mükâfat hatırlıyorum :

Biri doktor Psaltof'un Puglia vapurundaki yukarıdaki sözlerini duymak, diğeri de 11 eylülde ilk bulduğum vapurla İzmir'e çıktığımda iki İngiliz bahriye subayının iki Türk erinin süngülerinin muhafazasına sığınarak İzmir Kordonboyu'nda seyreder görmemdir.

Hatıralarımı yazmamı çok isteyen küçük kardeşim eski bankacı şair, Rıfat Ahmet için, 1912 - 1922 hatıralarını toplayan, bana lütfen imzaladığı kitabında (sayfa 358) sayın Orgeneral Fahrettin Altay şunları yazmaktadır :

"Bugün İzmir'de çıkan Sadayı Hak gazetesinde Moralızade Rıfat imzasını taşıyan şu şiiri göz yaşları ile okuduk :

"Özledik üç seneden fazla tahassürle sizi
Bekledik rahm ile imdada şitap etmenizi
Kesmedik Haktan ölürken bile ümidimizi
Var olun... Azm ile kurtardınız en sonunda bizi"

Kardeşimiz Rıfat, işgalden evvel İzmir'de, işgalden sonra Istanbul'da İzmir Müdafaai Hukuk Cemiyetinin basın propaganda işlerinde hayli gayret göstermişti. Yunanlıların işgal sahalarındaki zulümlerinin Garp efkârıumumiyesinde bıraktığı menfi tesirleri unutturmak için İzmir'de Türkleri yumuşatmak gayreti arasında evvelce bahsini ettiğim eski dostumuz Terpandros Pavlides ailemizin İzmir'e avdetini vekilimiz vasıtasıyle bize bildirince ailemizin ihtiyaçlarını temin ve uzun müddet kapalı kalan ticarethanemizin ilişkilerini takip için küçük kardeşim İzmir'e gidip yerleşmek zorunda kaldı. Rıfat bu devrede de vazifesini bırakmadı. Antalya İstihbarat Merkezinden İzmir İtalyan postanesindeki hususî kutusuna gelen Ankara ve

Antalya gazetelerini, Anadolu resmî tebliğlerini Millî Harekete bağlı kalan İzmir gazetelerine ve tanıdıklara dağıtılmasını temin gibi işler görüyordu. Bir defasında İtalyan postanesinden çıkarken yakayı zor kurtarmıştı. Haydar Rüştü arkadaşımızın Antalya'da çıkan "Anadolu" gazetesinde şu şiiri pek ilgi toplamıştı.

"İstemem mavi göklü gündüzü ben,*
Ya kararsın sema, ya al olsun
Mütemadi leyâle razıyım,
Ufku safında tek hilâl olsun."

İZMİR'E KAVUŞUŞ

İstirdattan iki gün sonra Rodos'dan İzmir'e geçtiğimde Birinci Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'yı tebrik ziyaretimde bana büyük iltifatlarda bulundular. Bir defasında yanan İzmir'de bizlere bir kulüp vazifesini görecek Ispartalıların konağını, yanan Kramer otelinin sahibi Naim'e tahsis edilmesi ricamı kabul ettiler. Bu konak bilâhara İzmirlilerin bir şükran hatırası

* Malum, Yunan bayrağı mavidir.

olarak Büyük Atatürk'e hediye edilmiştir. Şimdi "Atatürk müzesi ve kütüphanesi" dir.

Nurettin Paşa Ispartalıların konağını işgal emrini yaverlerinden İbrahim Beye vermişti ve konağa giderken otomobilde benim de bulunmamı istemişti. Paşa kararını, emrini verirken bana : "Nail, sizi çok severim. Ah şu bıyıklarını kazımasan" demişti. Paşanın ananeperestliği işgal ricamı is'af ederken bu vesile ile de mütezahir olmuştu.

Yaver İbrahim Beyle konağa gidildiğinde Ispartalıların Konyalı kavası bizi güzel yüzle karşıladı. Yaver İbrahim Bey maksadı anlatınca, Kavas : "Beyler, emriniz baş üstüne. Efendim Ispartalı beni senelerden beri besler ve bu evi bana emanet edip gitmiştir. Ben şimdi kapıyı açıp burasını size teslim edemeyeceğim. Büyüklerimin emri yerine gelsin isterim, fakat kapıyı kırın ve içeriye öyle girin" dedi. Bu Türk çocuğunu, efendi Türk Kavası takdirden kendimi alamadım. O anda Moralıların beslediği Rumların, bize bağ bahçemizde, o nadir cins inek ahırlarımızı tahrip ve yağmalarını köylerdeki tesislerimizde yaptıklarını hatırla-

yarak Türk vefakârlığının sadakat ve gururunun yeni bir numunesini müşahade etmekten zevk duyduğuma burada işaret etmek isterim.

1. Ordu Kumandanı Nurettin Paşa'yı ziyaret ile arzı ubudiyete gelen meşhur komitacı, Metropolit Hrisostomos'un İzmir Hükümet Konağında uğradığı akibete (linç edilmişti) mütarekede vilâyeti zamanından bildiği uygunsuz hareketlerini ve bilhassa "Elcezaü min cinsil-amel" başlıklı makalesini hatırlayan Nurettin Paşa, Avukat Süreyya'nın da müstahak olduğunu ve bunun icrası hizmetine katılmamı istedi. Yukarıda bahsini ettiğim Karşıyaka vapur iskelesindeki maceramızı paşaya hatırlatarak Moralıların bu fırsatla öc alacakları zehabının husulüne müsaade etmemelerini kendilerinden rica ettim. Paşa bu işi askerî bir mahkemeye havale ettiler. Süreyya bu mahkeme kararı ile cezasını sehpada ödedi.

ISTANBUL'DA İTİLÂF DEVLETLERİNİN MÜMESSİLLERİNE TEVDİ EDİLEN 12 MART 1919 TARİHLİ MUHTIRA TERCÜMESİ

Biz Aydın vilâyeti mümessilleri, Menteşe ve Karesi delegeleri; ırk, lisan ve Türk hisleriyle bu vilâyet ve mülhakatının nüfus kesafeti, tarihî rabıtaları ile Osmanlı İmparatorluğunun ve Türk vatanının can damarı olan bu mıntıkada halkın beşte dördünü teşkil eden kitle namına beyanda bulunuyoruz.

Teessüfle görüyoruz ki, ırkımızın düşmanı bazı küçük devletler feci durumdan istifade ederek, haksız ve sebepsiz olarak onlara her cihetten uzak ve yabancı milyonlarca bize tahakküm isteğindedirler. İşgal etmek niyetinde oldukları bu vilâyet ve mülhakatı varlıklarımızın asla bölünmez bir parçasıdır.

Sulh konferansında yüksek delegelerin aşikâr millî haklarımızın korunması suretiyle ırkımızın ve binnetice Cihan Sulhünün tehlikeden sıyanetini diliyoruz ve üstün saygılarımızı arzediyoruz.

17 mart 1919 tarihinde İzmir'de aktedilen Büyük Kongre'nin Istanbul'daki İtilaf devletleri yüksek komiserlerine çektiği *Smyrne Turque* broşürünün 12. sayfasındaki telgrafın tercümesidir

" Biz aşağıda imzalılar Aydın vilayeti, Karasi, Menteşe sancakları dahilinde bulunan İzmir, Manisa, Balıkesir, Aydın, Muğla, Denizli şehirlerinin belediye reisleri, müftü, umumî meclis azaları, matbuat ve bilcümle halk sınıflarının mümessilleri, millî Türk müesseselerinin arzularına dayanarak 17 mart 1919'da İzmir'de toplanan Umumî Kongre'de milletin isteğine uyarak STOP Umumî Harbin, milletler hakları yönünden ileri sürülmekte olan inkılâp göz önüne alınarak STOP büyük devletler tarafından ilân edilen, bütün milletlerin sulh ve saadetine matuf yeni prensiplere uyularak STOP ve bu inkılâp ve prensiplere aykırı olarak bazı milletlerin Osmanlı Hükümetinin müşkül vaziyetinden yararlanmak istemeleri üzerine Dünya vicdanına Türk halkının temenni ve kararlarını arzeder:

1. Türk milleti, galip büyük milletlerin şarkta takip ettikleri politikanın, kendilerini imhaya matuf olmadığına kani olmak ister ve bunun teminini arzu eder.

2. Şark'ta mühim bir unsur bulunan Türk halkının maddî ve moral kalkınması; onun mutlak toprak ve millî istiklâline ve 15. yüzyıldan beri Türk milletinin kültürel merkezi ve istiklâlinin temeli olan payitahtının muhafazası ile kabildir.

3. Anadolu'nun batı topraklarına gelince; Aydın vilâyeti, Karasi ve Menteşe sancakları mümessilleri, bu sancakların yüzde seksenini teşkil eden Türklerin, mülk, servet bakımından yüzde seksen beşi gibi yıkıcı bir çoğunluğa sahip olduklarını, aşağı yukarı bu mıntıkaların başlıca müstahsilleri bulundukları ve diğer unsurların mahsulâtın dış memleketlerden gelen mallarla mubadele işi ile yetindikleri, diğer taraftan buraların Türk bütünlüğünün sıklet merkezini teşkil etmesi itibariyle herhangi zorlanacak bir değişikliğin millî gayretimizi dumura uğratacağı, Türk milletini ekonomik malî ve ticarî bakımlardan müstevlilerin esaretine sü-

rükleyeceği ve bunun unsurlar arasında devamlı çarpışmalar yaratacağı ve ülkenin bütün tabiî zenginliklerinin mahvına sebep olacağını STOP,

4. Büyük devletlerin adaletine güvenen Türk milleti; kendini felâkete sürükleyen tehlike karşısında metanetini muhafaza ederek, tabiî haklarını kendi kendine korumasına meydan verilmeyeceğini, yukarıda arzedilen noktai nazarların, herhangi bir karar alınmadan Sulh Konferansına telgrafla iblâğına tavassutlarını ekselanslarından istirham ederiz.

Bu yazı dizisini kaleme almamda iki kişinin etkisi vardır. Birinde Türk Tarih Kurumu başkanı sayın Profesör Şevket Aziz Kansu'nun iltifat ve teşvikleri, diğerinde de küçük kardeşim eski bankacı, şair Rıfat Ahmed'in gayret ve isteğidir.

Hatıralarıma alâka gösteren sayın Profesör Tarih Kurumu'nda teybe konuşmamı istediler. Ben emirlerini yazmak suretiyle yerine getirmeme müsadelerini rica ettim. Yukarıda teşvik dediğim nokta, bu buluşmada yer almıştır.

Eser, I. Dünya Savaşı"ndan sonraki mütareke devrinde İzmir"de meydana gelen olaylarla ilgili bir hatırattır. Yazar, Müdafaa-yı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti bünyesinde gerçekleştirilen eylemleri ve Anadolu"ya geçişini anlatmaktadır. Nail ve Halit Moralı kardeşler sadece Mütareke ve İşgal dönemi İzmir'inin birinci elden tanığı değildiler. Onlar dönemin siyasi gelişmeleri içinde bulunmuş, İzmir'in Türklüğünü savunan İzmir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almışlardı. Dolayısıyla Nail Moralı'nın vereceği bilgiler kişisel olmaktan çok, ulusal tarih açısından büyük değer taşıyor...